

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ
МИНИСТРЛІГІ
Қ.ЖҰБАНОВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ Өңірлік университеті
АКТЮБИНСКИЙ РЕГИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. К.ЖУБАНОВА
K.ZHUBANOV AKTOBE REGIONAL UNIVERSITY**

**«ЖАСТАР, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ» атты
студенттер, магистранттар,
PhD докторанттар, оқытушылардың XX Халықаралық
ғылыми-тәжірибелік конференциясының**

МАТЕРИАЛДАРЫ

2024 жылдың 12 сәуірі

II том

МАТЕРИАЛЫ

**XX Международной научно-практической конференции
студентов, магистрантов,**

**PhD докторантов, преподавателей
«МОЛОДЕЖЬ, НАУКА И ИННОВАЦИИ»**

12 апреля 2024 года

MATERIALS

**of the XX International scientific-practical conference of
students, postgraduates and PhD doctoral students, teachers
«YOUTH, SCIENCE AND INNOVATIONS»**

April 12, 2024

Ақтөбе

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ
МИНИСТРЛІГІ**

Қ.ЖҰБАНОВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ Өңірлік университеті

**«ЖАСТАР, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ» атты студенттер, магистранттар,
PhD докторанттар, оқытушылардың XX Халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференциясының**

МАТЕРИАЛДАРЫ

2024 жылдың 12 сәуірі

II том

МАТЕРИАЛЫ

**XX Международной научно-практической конференции студентов, магистрантов,
PhD докторантов, преподавателей
«МОЛОДЕЖЬ, НАУКА И ИННОВАЦИИ»**

12 апреля 2024 года

MATERIALS

**of the XX International scientific-practical conference of students, postgraduates and PhD
doctoral students, teachers
«YOUTH, SCIENCE AND INNOVATIONS»**

April 12, 2024

Ақтөбе

УДК 001
ББК 72
Ж33

Редакция алқасы:

Карабасова Л.Ч. – Қ.Жұбанов атындағы АӨУ Басқарма төрағасы-Ректор; **Бекназаров Р.А.** – Басқарма мүшесі-Ғылым және инновациялар жөніндегі проректор; **Мясникова Л.Н.** – Басқарма мүшесі, академиялық мәселелер жөніндегі проректор; **Хусайнов Д. С.** - Басқарма мүшесі, Стратегиялық даму жөніндегі проректоры; **Есенбаева Г.Е.** - Басқарма мүшесі, Қаржы және инфрақұрылым жөніндегі проректор; **Картбаева Ж.Ж.** – Кәсіби-шығармашылық факультетінің деканы.

«ЖАСТАР, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ» атты студенттер, магистранттар, PhD докторанттар, оқытушылардың XX Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары. – Ақтөбе: Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, 2024. – 48 б. II том.

Материалы XX Международной научно-практической конференции студентов, магистрантов, PhD докторантов, преподавателей **«МОЛОДЕЖЬ, НАУКА И ИННОВАЦИИ»**. – Ақтөбе: Актюбинский региональный университет им. К.Жубанова, 2024. – 48 стр. II том.

Materials of the XVIII International scientific-practical conference of students, postgraduates and PhD doctoral students, teachers **«YOUTH, SCIENCE AND INNOVATIONS»**. – Aktobe: K.Zhubanov Aktobe regional university, 2024. – 48 p. II том.

ISBN 978-601-81115-9-4

Жинаққа «Жастар, ғылым және инновация» атты XX Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының қорытындысы бойынша философия, тарих, филология, педагогика, психология, экономика, құқық, шығармашылық, физика-математика, информатика, жаратылыстану және техникалық ғылымдарының өзекті мәселелері бойынша студенттер, магистранттар, докторанттар және жас ғалымдардың, оқытушылардың ең үздік ғылыми еңбектері енгізілген.

В сборнике по итогам XX Международной научно-практической конференции «Молодежь, наука и инновации» представлены лучшие научные работы студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых, преподавателей посвященные актуальным вопросам философии, истории, филологии, педагогики, психологии, экономики, правоведения, творчество, физика- математики, информатики, естественных и технических наук.

The best scientific works of students, graduates, postgraduate students, doctoral students and young scientists, teachers on the top issues of philosophy, history, philology, pedagogy, psychology, economics, law,creativity, physics-mathematics, computer science, natural and technical sciences are presented in the collection following the results of the XX International Scientific and Practical Conference «Youth, Scienceand Innovations».

УДК 001
ББК 72

ISBN 978-601-81115-9-4

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ПОВЕДЕНИЕМ ПЕРСОНАЛА В ОРГАНИЗАЦИЯХ

Амантурлиев Б.С.

Магистрант 1 курса ОП 04119-Деловое администрирование

Сегодня управление поведением сотрудников в организации очень актуально из-за таких факторов, как мотивация персонала, организационный стресс, конфликты и различные методы управления поведением, которые являются ключевыми профессиональными проблемами. Суть управления поведением сотрудников заключается в установлении социально-психологических, организационных, экономических и правовых связей между управляющей организацией и сотрудниками. Важнейшим требованием в современных условиях является умелое обращение с людьми и их поведением для поддержания конкурентоспособности и стабильности организации [1]. Важным навыком руководителей является способность предвидеть и оценивать поведение сотрудников. Эта черта всегда отличала их от других. Разнообразие индивидуальных качеств в значительной степени влияет на потенциал и эффективность организации, хотя и создает проблемы в управлении и провоцирует конфликты в организационной среде. Изучение поведения сотрудников в организационных условиях является важной областью, особенно в том, что касается производительности труда в конкретных организационных контекстах. Поведение проявляется в действиях, когнитивных процессах, наблюдении и общении, что в конечном итоге приводит к определенному результату, заключающемуся в обеспечении эффективной работы персонала в организации. Руководители должны стремиться создать мотивационную среду, помогающую сотрудникам полностью реализовать свой потенциал и повысить эффективность работы [2]. Индивидуальные характеристики, личные качества, влияние окружающей среды, групповая динамика, требования к сотрудничеству, организационные нюансы и культурные аспекты в совокупности формируют поведение человека в организации. Эффективное поведенческое обучение основано на синергии между организационной средой и личностными качествами человека [3].

В академических кругах было разработано множество теорий для выяснения сложностей человеческого поведения, и эта тема интересовала философов на протяжении веков. Усилия по выявлению причин и движущих сил, лежащих в основе личных поступков, стали главной темой научного дискурса. Некоторые ученые считают, что основным стимулом человеческого поведения является стремление к удовольствию, как это предусмотрено доктриной гедонизма, в то время как другие утверждают, что в основе мотивации лежит чувство долга, повторяя учение Э. Канта. Кроме того, бихевиоризм, известная научная школа американской психологии в XX веке, получил широкое признание благодаря изучению различных проявлений индивидуального поведения, понимаемого как синтез реакций организма на внешние раздражители.

Изучение научных источников по проблеме контроля за поведением персонала в условиях организационных изменений позволило сделать следующие выводы. По мнению Т.Ю. Базарова и Б.Л. Еремина, организационное поведение можно формально понимать как понимание, предвосхищение и регулирование человеческого поведения в организации [4]. В.А. Спивак определяет поведение индивида как следствие когнитивных процессов, отражение взаимодействия с окружающей средой, воплощение личностной этики, развивающейся в процессе онтогенеза и социализации [5]. Согласно мнению А.Ю. Кибанова человеческое поведение включает в себя осознанные, социально значимые поступки, вытекающие из его роли, то есть осознание своих обязанностей. Эффективность поведения сотрудников организации подтверждается их надежным и добросовестным

выполнением задач, готовностью выполнять прямые обязательства ради общего блага в меняющихся обстоятельствах, преданностью делу, проактивным подходом и содействием сотрудничеству [6].

Управление поведением персонала можно описать как систему стратегий, направленных на установление руководящих принципов и норм, стимулирование благоприятного поведения и предотвращение нежелательного поведения или борьбу с ним. Следовательно, в сфере реорганизации бизнеса управление поведением персонала должно быть адаптировано к набору стратегий, направленных на вовлечение сотрудников в процесс реструктуризации с учетом их индивидуальных особенностей, таких как пол, возраст и другие факторы, влияющие на принятие ими решений об организационной реорганизации [7].

Преобладающий подход к пониманию человеческого поведения основан на изучении человеческих потребностей, и это понятие получило широкое распространение в академических кругах. Среди выдающихся фигур в этой области – А. Маслоу, Д. Макклелланд, Ф. Герцберг и ряд других выдающихся деятелей, чьи работы внесли значительный вклад в этот дискурс [8]. В основе этой точки зрения лежит концепция индивидуальных потребностей, заключающаяся в осознании того, что факторы, влияющие на действия человека, многогранны и сложны по своей природе.

Спектр человеческих потребностей обширен и многогранен и включает в себя множество элементов, играющих ключевую роль в формировании человеческого поведения и процессов принятия решений. Эти потребности могут варьироваться от предметов первой необходимости, необходимых для поддержания жизни, таких как еда и жилье, до более детальных желаний, таких как украшения, служащие средством самовыражения. Широкий спектр потребностей человека подразделяется на первичные, которые обусловлены физиологическими потребностями, такими как питание, гидратация, отдых и размножение, обеспечивающие сохранение вида. Напротив, вторичные потребности возникают в результате личностного роста и жизненного опыта и проявляют большую степень сложности и изменчивости под влиянием психологического развития, условий жизни и социальных норм, преобладающих в социальной и общественной среде.

Удовлетворение личных потребностей существенно влияет на эффективность предпринимательской деятельности и является движущей силой, определяющей бизнес-стратегии и взаимодействие с потребителями. С одной стороны, вовлечение людей в деловую деятельность часто обусловлено стремлением удовлетворить свои социальные потребности, например добиться успеха, оказать влияние или внести свой вклад в социально значимые цели. И наоборот, способность различать и предвидеть меняющиеся потребности клиентов имеет первостепенное значение для поддержания и роста бизнеса.

Известный консультант по вопросам управления П. Друкер (P. Drucker) заявил, что суть потребительских сделок заключается не в самом продукте, а в получаемом от него удовлетворении, подчеркивая неразрывную связь между потребностями потребителей и динамикой рынка. Сложная совокупность личных потребностей служит стимулом и обоснованием индивидуальных действий, воплощая в себе внутреннее стремление к удовлетворению конкретных желаний и устремлений. Например, человек, ищущий новую работу, может испытывать недовольство своей текущей работой, снижение интереса к поставленным задачам или изменение динамики межличностных отношений на рабочем месте, что подчеркивает многогранный характер мотивационных факторов.

Понимание мотивов, лежащих в основе действий человека, играет ключевую роль в предотвращении оттока талантов и потенциальных конфликтов в организационной среде. Не менее важное значение для успеха профессионала имеет понятие интереса, которое выражается в когнитивной склонности к определенному предмету, вызывающей позитивные эмоции. Личные интересы охватывают широкий спектр областей, от музыки и технологий до природных явлений. Каждая из них служит для людей каналом реализации своих устремлений и амбиций на достижение ощутимых результатов. Воспитывая

подлинный интерес к той или иной теме, люди получают возможность использовать этот энтузиазм в качестве катализатора для достижения своих целей и полной реализации своего потенциала. Третьим фактором, определяющим поведение индивида, является система управления, называемая «самооценкой» [9]. В ее основе лежит признание самобытности, индивидуальности, концепции «я» и того, как человек воспринимает себя в разные периоды времени. Эта концепция включает в себя индивидуальное самовосприятие, личные предпочтения, тенденции, направление, самооценку и уверенность в себе.

Практическое значение этой концепции заключается в том, что на наше взаимодействие с внешней средой влияет наше самовосприятие, когда реакции других связаны с реакцией человека.

Поддержание стабильного уровня «самооценки» крайне важно для обеспечения согласованности и устойчивости человеческого поведения [10]. Люди стремятся создать и постоянно поддерживать определенный набор характеристик, которые, по их мнению, определяют их основную идентичность. В соответствии с этими принципами люди развивают отношения, формируют самооценку и оценивают других. Иногда люди могут игнорировать фактическую информацию, противоречащую их убеждениям, вместо этого полагаясь на неточные или ложные данные, соответствующие их самооценке. Например, объективно признав ошибку в своей работе, человек с высокой самооценкой может расценить исправление коллеги как оскорбительное или просто проигнорировать его, а человек с низкой самооценкой может испытывать длительные страдания и, возможно, даже прекратить работу над поставленной задачей.

Психика человека использует психологические механизмы для защиты своего имиджа и истинной идентичности, поддержания психологического равновесия и личного «комфорта». Тем не менее, эти механизмы могут препятствовать пониманию критической обратной связи, нарушая согласованность внутренней и внешней саморепрезентации.

Неадекватная самооценка создает множество психологических барьеров для эффективного общения (например, игнорирование информации, игнорирование чужих точек зрения) и провоцирует противоречивое поведение [11].

Каждый человек вырабатывает собственные защитные механизмы, часто неосознанно. Вот несколько примеров:

Абстиненция, при которой негативные импульсы или неприятные эмоции перенаправляются от невосприимчивой цели к более восприимчивой.

Проекция — это бессознательное приписывание негативных чувств, желаний и качеств другому человеку, что особенно распространено среди тех, кто с трудом осознает свои недостатки (например, у людей с высокой самооценкой). В межгрупповой динамике этот механизм может привести к несправедливому присвоению коллективных негативных черт, что усложняет общение.

Идеализация, при которой люди создают чрезмерно совершенное представление о себе, игнорируя свои недостатки. Такая самооценка может привести к возникновению проблем в межличностном общении, поскольку человек ставит перед другими неоправданно высокие стандарты, стремится к постоянному одобрению и воспринимает любую критику как личное оскорбление.

Таким образом, в рамках управления поведением персонала сотрудники являются краеугольным камнем организации, олицетворяющим ее суть и первостепенную важность. Эффективное использование человеческого капитала является мощным фактором успеха в конкурентной среде. Признавая, что стимулирование человеческих усилий является основой системы поведения компании, стимулирует производительность труда и повышает конкурентоспособность.

Использованная литература:

1. Харитоновна М.А. Управление поведением персонала в организации. «Научно-практический электронный журнал Аллея Науки». - №11(27). – 2018. – С.140-143.
2. Архипова, Н.И. Управление персоналом организации. Краткий курс для бакалавров / Н.И. Архипова, О.Л. Седова. - М.: Проспект, 2016. - 124 с.
3. Ковалева Т.А., Попелнуха О.В. Теоретические аспекты управления персоналом в сфере сервиса. Управление человеческими ресурсами и финансами: современные концепции и эффективные технологии. Сборник материалов Всероссийской (национальной) научно-практической конференции. Ростовский государственный экономический университет (РИНХ. Ростов-на-Дону, 16–18 ноября 2022 года. – С.49-53.
4. Управление персоналом [Текст]: Учебник / Под ред. Т.Ю. Базарова, Б.Л. Еремина. – М.: ЮНИТИ, 2014. – 560 с.
5. Спивак, В.А. Организационное поведение и управление персоналом [Текст] / В.А. Спивак. – СПб.: Питер, 2014. – 416 с
6. Управление персоналом организации [Текст]: Учебник / Под ред. А.Я. Кибанова. – М.: ИНФРА-М, 2016. – 638 с.
7. Роговская, Л.В. Управление поведением персонала в условиях реструктуризации предприятия [Текст] / Л.В. Роговская, А.А. Чувашова // В мире науч. открытий. 2012. № 2.6 (26). – С. 74-81.
8. Иванов Ю.В. Соционика и мотивация труда / Ю.В. Иванов // Управление персоналом. – 2017. – № 7. – С. 20–22.

КӘСІБИ-ҚОЛДАНБАЛЫ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Бухаева Г. А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің 2 курс магистранты

Зерттеу тақырыбының өзектілігі келесі себептермен анықталады. Білім бағдарламасын есепке ала отырып, студенттердің дене дайындығы мәселесі білім беру жүйесінде әрдайым өзекті орын алады. Бүгінгі таңда оның қойылымында өз шешімін талап ететін жаңа аспектілер пайда болды. Біріншіден, мамандардың пікірінше, бүгінгі таңда дене тәрбиесі нарықтық экономика жағдайында мобильді түрде қайта құрыла алатын жан-жақты болашақ мамандарды қалыптастыру үшін шығармашылық жолдарды іздеу бағытында өзінің негізгі функцияларын қайта құруы тиіс. Екіншіден, жоғары оқу орындары үшін мамандарды даярлау бағыттарының бірі жалпы білім беретін мектеп болып табылатындықтан, онда онда болып жатқан өзгерістерді ескеру қажет. Олардың басымдығының бірі жаңартылған білім беру мазмұнына көшу болып табылады. Сондықтан, дене тәрбиесі мұғалімі мамандығын есепке ала отырып, студенттердің дене дайындығы мәселесі өзекті болып табылады.

Зерттеу мәселесі болашақ дене шынықтыру мұғалімдерін білім берудің жаңартылған мазмұны шеңберінде жалпы білім беретін мектепте "дене шынықтыру" пәні бойынша жұмыс жағдайларына дайындау қажеттілігі; студенттердің оқыту компоненттерін іске асыруға дене дайындығының жеткіліксіз деңгейі және осы үдерісті ғылыми-әдістемелік сүйемелдеудің болмауы арасындағы қарама-қайшылықты білдіреді.

Бұл мәселеге келесі мамандар назар аударды: В.М. Меншиков [1]; И.А. Васильцова [2]; О.В. Власов [3]; Р.А. Магомадов [4]; А.В. Могучева [5].

Зерттеудің мақсаты - дене шынықтыру пәнінің мұғалімі мамандығын есепке ала отырып, студенттердің дене дайындығының технологиясын енгізу ерекшеліктерін теориялық және эксперименталды негіздеу.

Зерттеу міндеттері. 1.Болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің құзіреттілігі мен еңбек мазмұнының ерекшеліктерін зерттеу.

2."Дене шынықтыру және спорт" білім бағдарламасы студенттерінің дене бітімінің бастапқы деңгейін зерттеу.

3."Дене шынықтыру және спорт" білім бағдарламасы студенттерінің құзіреттілігінің қалыптасуының бастапқы дәрежесін анықтау.

4. Дене шынықтыру мұғалімі мамандығын ескере отырып, студенттердің дене дайындығының технологиясын әзірлеу және оның оңтайлылығын негіздеу.

Зерттеудің әдістері мен ұйымдастырылуы. Қойылған міндеттерді шешу үшін келесі зерттеу әдістері қолданылды: ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау; бақылау сынақтары. Зерттеу 2022 жылдың қазан-желтоқсан айларында жүзеге асырылды.

Зерттеу нәтижелері және оларды талдау. 1-кестеде "Дене шынықтыру және спорт" білім бағдарламасы бағыты бойынша бітірушінің болашақ еңбек қызметінің бағыттары мен объектілері көрсетілген. Кестеде көрсетілгендей болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің еңбек қызметінің бағыттарында мынадай элементтер бар.

1 кесте. "Дене шынықтыру және спорт" білім бағдарламасы бойынша бітірушінің болашақ еңбек қызметінің бағыттары мен объектілері

Еңбек қызметінің бағыттары	Еңбек қызметінің объектілері
Оқыту (педагогикалық) - индивидты дамыту, зерделеу, жетілдіру және қалыптастыру, дайындық процесін реттеу; сынау; педагогикалық еңбек саласындағы жетістіктер перспективаларын өзгерту, пайымдау; Дене шынықтыру және спорт саласындағы жаңалықтарды зерттеу, шоғырландыру, сынақтан өткізу	Балаларды спортпен шұғылдануға дайындау бағытындағы мектептердің түрлері. Арнайы орта оқу орындары, жалпы білім беретін мектептер Білім беруді үйлестіретін бас ұйымдардың бөлімдері. Білімді арттыру блоктары

Оқыту - индивидтті дамыту, зерделеу, жетілдіру және қалыптастыру, дайындық процесін реттеу; сынау; педагогикалық еңбек саласындағы жетістіктер перспективаларын өзгерту, пайымдау;

Дене шынықтыру және спорт саласындағы жаңалықтарды зерттеу, шоғырландыру, сынақтан өткізу.

Еңбек қызметінің объектілеріне балаларды спортпен шұғылдануға даярлау бағытындағы мектептердің түрлері;арнайы орта оқу орындары, жалпы білім беретін мектептер; білім беруді үйлестіретін бас ұйымдардың бөлімдері; білімді арттыру блоктары жатады. 2-кестеде болашақ дене шынықтыру мұғалімінің қалыптасуы үшін қажетті негізгі құзыреттіліктер берілген.

2-кесте. Болашақ дене шынықтыру мұғалімінің қалыптасуы үшін қажетті негізгі құзыреттіліктер

Негізгі құзыреттер	Олар қалыптасатын пәндер
Таңдаған спорт түрінің спорт техникасы мен тактикасын жетілдіру	Практикалық пәндер: "Волейбол оқыту әдістемесімен"; "баскетбол оқыту әдістемесімен", "гимнастика оқыту әдістемесімен"
Дене шынықтыру және спорт бойынша оқытудың жаңа технологияларын оқу процесіне енгізу	Пән "ЖОО-дағы дене шынықтыру пәні бойынша электронды оқулықты қолдану әдістемесі"

және әзірлеу	
Білім берудің, оқушылардың дайындығын бақылау мен түзетудің педагогикалық технологияларын меңгеру	"Білім берудің жаңартылған мазмұны жағдайында жалпы білім беретін мектепте "дене шынықтыру "пәнін оқыту әдістемесі"

Негізгі құзыреттер. Олар қалыптасатын пәндер. Таңдаған спорт түрінің спорт техникасы мен тактикасын жетілдіру Практикалық пәндер: "Волейбол оқыту әдістемесімен"; "баскетбол оқыту әдістемесімен", "гимнастика оқыту әдістемесімен"

Дене шынықтыру және спорт бойынша оқытудың жаңа технологияларын оқу процесіне енгізу және әзірлеу Пән "ЖОО-дағы дене шынықтыру пәні бойынша электронды оқулықты қолдану әдістемесі"

Білім берудің, оқушылардың дайындығын бақылау мен түзетудің педагогикалық технологияларын меңгеру "Білім берудің жаңартылған мазмұны жағдайында жалпы білім беретін мектепте "дене шынықтыру "пәнін оқыту әдістемесі". 3-кестеде болашақ дене шынықтыру мұғалімінің қалыптасуы үшін қажетті негізгі құзыреттіліктер берілген.

3-кесте. Болашақ дене шынықтыру мұғалімінің қалыптасуы үшін қажетті негізгі құзыреттіліктер

Негізгі құзыреттер	Олар қалыптасатын пәндер
Таңдаған спорт түрінің спорт техникасы мен тактикасын жетілдіру	Практикалық пәндер: "Волейбол оқыту әдістемесімен"; "баскетбол оқыту әдістемесімен", "гимнастика оқыту әдістемесімен"
Дене шынықтыру және спорт бойынша оқытудың жаңа технологияларын оқу процесіне енгізу және әзірлеу	Пән "ЖОО-дағы дене шынықтыру пәні бойынша электронды оқулықты қолдану әдістемесі"
Білім берудің, оқушылардың дайындығын бақылау мен түзетудің педагогикалық технологияларын меңгеру	"Білім берудің жаңартылған мазмұны жағдайында жалпы білім беретін мектепте "дене шынықтыру "пәнін оқыту әдістемесі"

Кестеден көрініп тұрғандай таңдаған спорт түрінің спорт техникасын және тактикасын жетік меңгеру құзыреттілігі волейбол оқыту әдістемесімен, баскетбол оқыту әдістемесімен; гимнастика оқыту әдістемесімен практикалық пәндерде қалыптасады. Мұнда студенттер бағдарлама материалының барлық техникалық элементтерін орындаудың сөздік дұрыс техникасын көрсетіп, айтып беруі тиіс. Құзыреттілік қалыптастыру дене шынықтыру және спорт білім бағдарламасы бойынша оқытудың жаңа технологияларын оқу үдерісіне енгізу және әзірлеу, ЖОО-дағы дене шынықтыру пәні бойынша электрондық оқулықты қолдану әдістемесі" пәні бойынша жүргізіледі. Мұнда студенттер ЖОО-дағы дене тәрбиесі бейне, аудио, дәрістік, практикалық материалдар электронды оқу құралында бар элементтер арқылы оқылатын материалды жеткізу туралы өз көзқарасын қалыптастырады. Бұл ретте олардың өздері электрондық сипаттағы құралдарды қолдана отырып, оқушылармен сабақ жүргізуді модельдеуді түсіндіреді.

Зерттеу және бақылау топтардың жасөспірім-студенттерінің дене дайындығының бастапқы деңгейінің көрсеткіштері белгіленген. Бірінші көрсеткіш бойынша зерттеу тобында абсолюттік шама 14,7 сек, ал параллель топта – 14,8 сек тең болды, бұл екі жағдайда да "3"құнына теңесітірілді. Шамалар арасындағы айырмашылықтар статистикалық түрде анық емес ($p > 0,05$). 1-суретте сондай-ақ зерттеу тобында "1000 м жүгіру" тесті бойынша нәтиженің абсолюттік шамасы 10,25 мин тең болғаны көрінеді, ал

параллельді топта бұл шама 10 мин болды, бұл екі топта да "3" құнына болды. 2-суретте көрсетілген нәтижелер орнынан ұзақтыққа секірудің бастапқы шамаларын және жолақтың тартылуын сипаттайды. Секірудің шамасы бойынша зерттеу тобындағы абсолюттік шамасы 226,2 см, ал параллельді топта – 214,4 см болды. Екі шамалар да "3" құнына сәйкес келді.

Дене шынықтыру пәнінің мұғалімі мамандығын есепке ала отырып, студенттердің дене дайындығы технологиясын енгізудің тұжырымдамалық сұлбасы көрсетілген. Біз дене шынықтыру пәнінің мұғалімі мамандығын ескере отырып, студенттердің дене дайындығы технологиясын енгізудің келесі бағыттарын белгіледік

Жаңартылған білім беру жағдайындағы қызмет. Мұнда мұғалімдерге келесі талаптар қойылады. Тілдік мақсаттарды іске асыру мұғалім мен оқушылар арасындағы диалог. Блум таксономиясын қолдану. Кері байланыс әдістерін, оқушылардың жағдайын, оқушылардың рефлексиясын қолдану. Мұғалімдерге қажетті негізгі құзыреттер. Олардың арасында біз келесілерді анықтадық. Коммуникативтік - жазбаша және ауызша.

Қорытынды. Кәсіби-қолданбалы дене шынықтыру дайындығының теориясы мен әдістемесі ұғымдарының объективті еңбек факторларымен байланысын көрсететін сабақтас ұғымдардың арақатынасын нақты түсіну қажет. Бұл жағдайда біз а) қызметті ақпараттық қамтамасыз етудің ерекшеліктері; б) негізгі жұмыс қозғалыстарының сипаты; в) қызметтің ерекше сыртқы шарттары сияқты факторлар туралы айтып отырмыз. Бұл ретте "кәсіптік-қолданбалы дене шынықтыру", "кәсіптік-қолданбалы дене шынықтыру", "кәсіптік-қолданбалы дене шынықтыру" ұғымдарын, кең мағынасының функцияларын ажырата білу. Кәсіптік бағдарланған сабақтарды ұйымдастырудың құралдарын, әдістерін, нысандарын таңдау қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Дворкин Л.С., Чермий К.Д. Давыдов О. Ю. Физическое воспитание студентов / Учебное пособие – Краснодар: Неоглори, 2008-700с.

2 Рютина Л. Н. Методология научного поиска при определении содержания профессионально-прикладной физической подготовки студентов вузов железнодорожного транспорта // Теория и практика физкультуры -2005- № 4 –с. 45-47.

3 Рыбачук Н. А. Модель подготовки современного учителя в процессе физического воспитания в педагогическом вузе -2022 -С 5-8.

ФИЗИЧЕСКОЕ САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ВОЛЬНОЙ БОРЬБЕ

Бухаева Г.А. магистрант 2 курса,
Актюбинский региональный университет им. К.Жубанова,

В Республике существует уникальный опыт действия региональной программы по развитию вольной борьбы как спорта высоких достижений и физкультурно-массовой деятельности. Система физического самосовершенствования личности, разработанная специалистами физической культуры для воспитанников секции вольной борьбы, в которой главный акцент был сделан на разработку локальной технологии физического самосовершенствования личности будущих перспективных борцов спортивных школ Республики Казахстан включает:

- коррекцию содержания программ общей физической и специальной физической подготовки в зависимости от «профиля» групп и индивидуальных особенностей занимающихся;
- разработку программы целевой подготовки и общего спецкурса;

- разработку содержания и системы расчетов «Паспорта личностно-спортивного развития воспитанника» для тренерско-преподавательского состава, в котором три раза в течение отчетного года тренерами, врачом и социальным педагогом ДЮСШ № 4

г. Актобе, в начале и по двум полугодиям должны были фиксироваться показатели физического развития, динамика двигательных возможностей, скоростно-силовых качеств, уровень воспитанности, социокультурные (общественные, интеллектуальные и спортивные достижения).

За нарушения спортивно-тренировочного режима, здоровьеразрушающие привычки, общественно порицаемые поступки начислялись штрафные очки;

- разработку для воспитанников «Дневника самосовершенствования» и доступной для детского понимания системы набора и подсчета очков.

В условиях страны особое воспитывающее воздействие оказывают взаимоотношения наставников и воспитанников. Передача опыта представителя старшего поколения младшему, представляет собой процесс целенаправленного практического опыта наставника. Передача опыта социальной жизни выступает значимым условием, стимулирующим саморазвитие личности младшего по возрасту участника в процессе совместной деятельности в секции борьбы, создает атмосферу взаимной ответственности и взаимной поддержки. Это обуславливает управляемость, оперативность всей системы этнопедагогического воздействия на школьников-подростков. Анализ региональных исследований позволяет выделить наличие этнических специфических особенностей самобытной системы отношений между тренером и спортсменами, совпадающей в базовых параметрах с традициями восточных единоборств. Ее характерными признаками выступают иерархичность и глубина отношений между наставником и учениками, когда тренер несет ответственность не только за спортивные достижения, но и за жизненную карьеру своих воспитанников; система совместного творчества и саморазвития предполагает освоение воспитанником личного и социального опыта тренера.

В современных социокультурных условиях страны вольная борьба выступает как общечеловеческая ценность, существенный элемент культуры, показатель развития физической культуры молодежи. За время, прошедшее с момента появления первых чемпионов, вольная борьба превратилась в мощную социокультурную данность регионального масштаба, являющуюся одним из важнейших институтов современной жизни республики. Первоначальные мотивы занятий вольной борьбой у детей и подростков зачастую слабо связаны с социальной значимостью этой деятельности. Побудительной причиной такого выбора являются зачастую либо прямо асоциальные мотивы (повышение авторитета среди подростков за счет превосходящей физической силы), либо внешние атрибуты (красивая фигура, яркая спортивная форма, «престижность» вида спорта и т.п.). От квалификации и педагогического мастерства тренеров - практиков зависит, чтобы эти первоначальные мотивы в последствии превратились в более содержательные и социально значимые, перешли в осознанное, осмысленное стремление к гармоническому совершенству, выраженному в единстве тела, воли и разума, то есть к воспитанию личности как активного участника общественного прогресса.

Занятия вольной борьбой предоставляют огромные возможности для самосовершенствования, самовыражения и самоутверждения, они ценны тем, что приучают преодолевать трудности. Эффект от занятий борьбой столь ярок и значителен, что многие спортивные специалисты рекомендовали использовать ее как подсобный вид спорта. Ярко выраженные воспитательная, оздоровительная и образовательная функции спортивной борьбы стали основанием для ее введения в учебные программы общеобразовательных школ Турции, Франции, Болгарии, Венгрии, Ирана, Мексики, Монголии, США, Финляндии, Швеции, Японии и др. В настоящее время в общеобразовательных школах 46 стран мира спортивная борьба является обязательным предметом (в Болгарии, например, борьба культивируется даже в тех школах, где нет

ковра, а в Министерстве просвещения введена специальная должность инспектора по борьбе). Ю.А. Шахмурадов отмечает, что занятия вольной борьбой уже по природе своей тесно связаны с этикой, моралью. «Борьба и спорт – это области человеческой деятельности, в основе которых лежит нравственное поведение». Нравственность и связанный с ней определенный «дух», образ мыслей и чувств, пользующийся всеобщим уважением, присущи вольной борьбе не как некий внешний атрибут, а как элементарные и необходимые предпосылки.

Утвержденные правила и нормативы спортивной деятельности предъявляют к ее участникам определенные нравственные требования, заключающиеся в соблюдении принципа честной спортивной борьбы. Спортивная этика, как квинтэссенция основных моральных положений обозначает приоритет честного состязания по установленным правилам, повышенную заботу субъектов субкультуры о внешности, выступающей главным фактором атрибуции, культурного самосознания и идентификации (физический облик, одежда, тип физических действий). Формирование потребности в физическом самосовершенствовании личности осуществлялось по следующим основным направлениям: создание спортивно-педагогической среды; коррекция содержания учебного материала; методы, приемы обучения и виды деятельности; творчество тренера.

Разработанная нами технология по физическому самосовершенствованию была использована ДЮСШ №4 г. Актобе. Для проведения экспериментальной работы из группы юных борцов были выделены экспериментальная (Эк. гр.) и контрольная (Кон. гр.) группы. Апробированная с учетом этнорегиональных условий технология по физическому совершенствованию юных борцов показала, что уровень физической подготовленности их повысилось на 15-19%, и снизилось количественно в 4 раза число спортсменов с низкой двигательной культурой, в 1,5 раза повысила спортивную результативность перспективных борцов, навыки самоконтроля увеличились в 1,5-2 раза и обеспечила высокий уровень физической подготовленности – занимающихся стало больше на 18% и число спортсменов со средним уровнем физической подготовленности увеличилось на 19%. В таблице приведены материалы анкетирования по усвоению прикладных знаний и умений по физическому самосовершенствованию борцов.

Материалы анкетирования по усвоению прикладных знаний и умений по физическому самосовершенствованию борцов ДЮСШ № 4

Виды знаний и умений	Да, смог бы, я делал это самостоятельно		Смог бы с посторонней помощью		Нет, не смог бы	
	ЭГ	КГ	ЭГ	КГ	ЭГ	КГ
1. Осуществлять самоконтроль во время систематических самостоятельных занятий по физическому самосовершенствованию	85%	25%	15%	50%	-	25%
2. Разработать и поддерживать оптимальный для конкретного спортсмена-подростка двигательный режим	78%	33%	21%	36%	1%	31%
3. Определить индивидуальную рациональную физическую нагрузку	95%	45%	5%	35%	-	20%
4. Освоить рациональные способы двигательных действий	67%	33%	33%	57%	-	10%

5. Сформировать потребность к сознательной заботе о совершенстве своего тела, своего физического, социального и психологического здоровья	67%	25%	22%	33%	11%	42%
---	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Таким образом, эффективность процесса физического самосовершенствования личности в условиях ДЮСШ заключается в достижении соответствия между его целями и результатами и зависит от учета свойств субъектов воспитания, приоритетными из которых являются: особенности занимающихся, обусловленные возрастом и спецификой избранного вида спорта; характеристикой личностного потенциала и деятельности тренерско-преподавательского состава; особенности соотношения компонентов процесса физического самосовершенствования личности, таких как физическое совершенствование, полная реализация в двигательных действиях собственных физических способностей, умение эффективно расходовать свой спортивный потенциал.

Список литературы

1. Данилов Д.А. Социально-воспитательная работа в сельском социуме. – Новосибирск: Наука, 1999. – 136 с.
2. Волков Н.Н. На ковре – борцы Якутии. – Якутск: Бичик, 2013. – 240 с.
3. Шахмурадов Ю.А. Вольная борьба. Научно-методические основы многолетней подготовки борцов. – М.: Высшая школа, 2017. – 189 с.

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДАҒЫ РЕВОЛЮЦИЯ: АВТОМАТТАНДЫРУ МЕН ЧАТ БОТТАРДЫҢ РӨЛІ

**Жарасханова Орнай Жайылханқызы, Батырова Ақмарал Мейрханқызы,
Оразбай Шұғыла Оразбайқызы, Байғали Мухаммед Еркебұланұлы**
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,
Қазақстан, Ақтөбе

Технология біздің күнделікті өміріміздің ажырамас бөлігіне айналған қазіргі уақытта мемлекеттік басқаруда цифрлық революциядан тыс қалмайды. Автоматтандыру азаматтар мен мемлекеттік органдар арасындағы неғұрлым тиімді және ашық өзара іс-қимылды қамтамасыз ете отырып, қазіргі басқарудың негізгі элементтеріне айналады.

Мемлекеттік басқарудағы автоматтандырудың негізгі артықшылықтары ретінде келесі белгілерді атап өтуге болады :

- **Тиімділік:** процестерді автоматтандыру күнделікті тапсырмаларды жылдам орындауға және бюрократиялық процедураларға кететін уақытты азайтуға мүмкіндік береді. Бұл мамандардың уақытын тиімді пайдалануға және басқарудың маңызды аспектілеріне назар аударуға мүмкіндік береді.

- **Ашықтық:** электрондық жүйелер жұмыстың әр кезеңін бақылау және ашық процестерді құруға мүмкіндік береді. Бұл сыбайлас жемқорлықты азайтуға және азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенімін арттыруға ықпал етеді.

- **Қолжетімділік:** автоматтандырылған жүйелерге интернет арқылы тәулік бойы қол жеткізуге болады, бұл азаматтарға қажетті ақпаратты алуға немесе мемлекеттік мекемелердің кеңселеріне бармай-ақ өздеріне ыңғайлы уақытта операцияларды орындауға мүмкіндік беретін ыңғайлылықты қамтамасыз етеді.

- **Қателерді азайту:** адами факторы әкімшілік тапсырмаларды орындау кезінде қателіктерге әкелуі мүмкін. Автоматтандырылған жүйелер мұндай қателіктердің

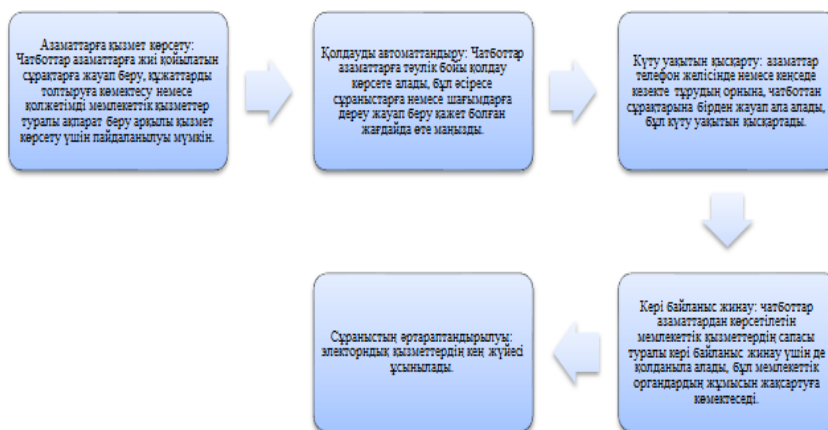
ықтималдығын азайтуға қабілетті, бұл өз кезегінде көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің сапасын жақсартады.

Жоғарыда аталған процестердің барлығы әртүрлі digital технологиялар пулының есебінен жүзеге асырылады, олардың арасында соңғы бірнеше жылда мессенджерлер басым орындардың бірін иелене бастаған. Олардың көмегімен мемлекет азаматтардың белсенділігін анықтай алады, өтініштер, арыздар және т.б. статистикалық мәліметтер жинай алады. Алайда, қазіргі уақытта digital-технологиялардың өзі біртіндеп онлайн пайдаланушылар үшін өз құндылығын жоғалту барысында, олардың орнына "24/7"қағидаты бойынша ұйымдастырылған сапалы және жылдам клиенттік қызмет бірінші орынға шығуда. Қазіргі қызметті алушылар өз сұрақтарына аз уақыт ішінде жауап алып, мәселелерді жедел шешіп, уақтылы көмек немесе кеңес алғысы келеді. Осы мәселелерді шешу үшін мемлекеттік сектор өз тұтынушысына жаңа цифрлық коммуникатор – чатбот ұсынды. Жасанды интеллекттің көмегі арқылы халықпен өзара іс-қимылды тиімді ұйымдастыру, сонымен қатар мемлекет стратегиясын көп арналы форматқа толығымен қайта бағыттауға мүмкіндік береді[1].

Чат-боттарды халықпен өзара іс-қимылды ұйымдастырудың жаңа құралы ретінде дамытудың перспективалары

Чатботтарды digital арналарда тұтынушылармен өзара әрекеттесуді ұйымдастырудың жаңа құралы ретінде пайдалану тек қарқын алуда және болашақта мемлекеттік және жеке секторға кеңірек маркетингтік мүмкіндіктер аша алады. Осылайша, Market Research Future болжамы бойынша чат-боттардың әлемдік нарығы 2023 жылға қарай 37% - ға өсіп, айналымы 6 млрд., бұл осы бағытты дамытуға инвестиция көлемін арттыруға мүмкіндік береді.

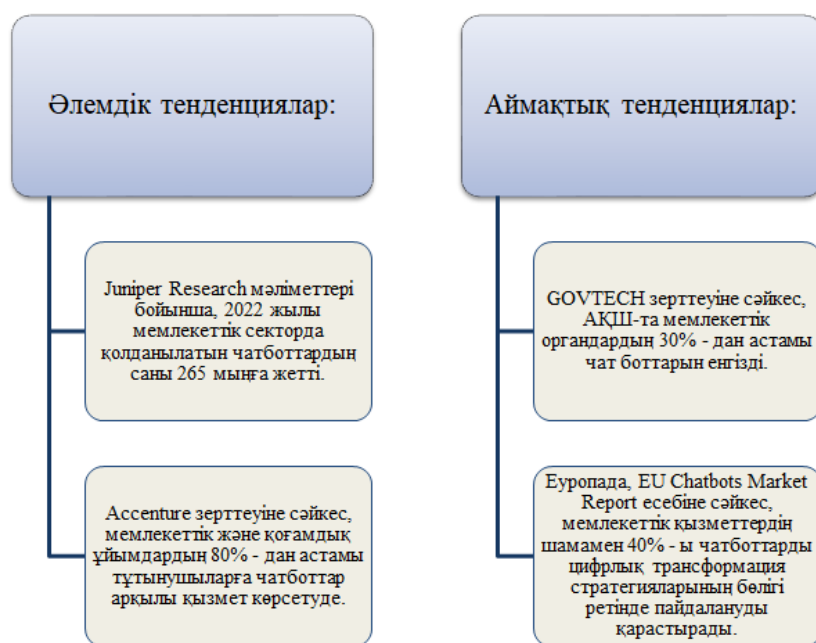
Чатботтар немесе автоматтандырылған бағдарламалар азаматтар мен мемлекеттік органдар арасындағы байланысты қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады.

Сурет 1. Мемлекеттік басқарудағы чатботтардың рөлі

Қазіргі уақытта дамыған елдердің мемлекеттік басқару саласында жасанды интеллект (AI) пен чатботтарды қолданудың көптеген сәтті мысалдары бар. Оған мысал ретінде Эстония, Ұлыбритания, АҚШ, Қытай, Сингапур сияқты мемлекеттердегі әр түрлі электрондық сервистерді атап өтсек болады. Қазіргі кезде Ұлыбритания үкіметі HM Revenue & Customs (HMRC) сервисін қолданады [2]. Ұлыбританияның HMRC салық басқармасы азаматтарға салық туралы ақпарат беретін және салық органдарымен өзара әрекеттесу процесін жеңілдететін "ask MARC" деп аталатын чатботты пайдаланады. Сингапурда азаматтарға мемлекеттік қызметтер мен процедуралар туралы ақпарат беретін, сондай-ақ жиі қойылатын сұрақтарға жауап беруге көмектесетін "AskJamie" чат-боты әзірленді. WeChat, Қытайдағы танымал хабар алмасу қосымшасы, сонымен қатар

мемлекеттік органдармен өзара әрекеттесу үшін қолданылады. Мысалы, пайдаланушылар мемлекеттік қызметтерге қол жеткізіп, әр түрлі төлемдер жүргізе алады.

Сурет 2. Мемлекеттік қызметте қолданылатын чатботтардың статистикалық көрсеткіштері.

2 суретте келтірілген мәліметтерге сәйкес қазіргі уақытта мемлекеттік секторда жаңа технологияларды енгізу, чат-боттарды пайдалану азаматтарға ақпарат пен қызметтерге қол жетімділікті жақсартудың негізгі әдісі деген қорытындыға келуге болады.

Кез-келген digital технологиясы сияқты, чатботтар жеке бастамалардың, интеграцияның сәтті тәжірибесінің және оның ғылыми негіздемесінің арқасында біртіндеп дамиды, өйткені олар сандық арналар арқылы халыққа жылдам және тиімді қолдау көрсетудің перспективалы құралы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Virtual Assistants in a Digital Governance Environment L. Pimentel, A. Reis, M. do Rosário Matos Bernardo, T. Rocha and J. Barroso, "Virtual Assistants in a Digital Governance Environment," 2022 26th International Conference on Circuits, Systems, Communications and Computers (CSCC), Crete, Greece, 2022, pp. 182-187, doi: 10.1109/CSCC55931.2022.00039.

2. Козориз А.В. Чат-боты как новый инструмент организации взаимодействия с клиентом // Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2019. Том 9. № 10А. С. 639-648. DOI: 10.34670/AR.2020.91.10.072

СУИЦИДАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПОДРОСТКОВОЙ СРЕДЫ

Жолмурзаева А.

Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова
6В03101-Психология 2 курс

Суицид – это сознательное нанесение ущерба своему здоровью с летальным исходом. Суицидальное поведение, как правило, сопровождается проявлением суицидальной активности. Суицидальная активность, в свою очередь, подразумевает

суицидальные мысли, намерения, высказывания, угрозы, суицидальные покушения и попытки. При истинном суицидальном поведении идея о самоубийстве нередко долго «вынашивается», а само намерение покончить жизнь самоубийством тщательно обдуманно до мелочей. Как правило, суицидальные мысли предполагают мысли о смерти или серьезное повреждение, направленное на себя. Под термином «суицидальная попытка» следует понимать стремление нанести тяжкий вред себе и своему здоровью или намерение совершить самоубийство, которое не завершилось смертельным исходом. Суицидальная попытка – это демонстративно-установочные действия, при которых суицидент осведомлен о безвредности используемых им средств для самоповреждения. Суицидальными проявлениями, как правило, считаются суицидальные мысли, намеки и высказывания, которые не сопровождаются какими-либо действиями, направленными самоповреждение или на совершение самоубийства.

Г. Сейр, рассматривая чувства, которые стоят за аутоагрессивными действиями, выделяет четыре основные причины суицида:

1. Изоляция (ощущение того, что ни один человек тебя не понимает, и ни один человек в тебе не заинтересован);

2. Беспомощность (ощущение того, что все зависит не от тебя и ты не способен контролировать свою жизнь);

3. Безднадежность (ощущение того, что будущее безрадостно и не сулит ничего хорошего);

4. Чувство собственной незначимости (заниженная самооценка, стыд за себя) [1].

У большинства подростков причинами суицидального поведения являются любовные конфликты, конфликты с родителями и неприятности в общеобразовательном учреждении. Самый критический возраст, при котором чаще всего попытки суицида завершаются летальным исходом - 14-15 лет. Реализация суицидального акта среди подростков чаще совершается в ночное время, в момент изолированности, что подтверждает истинность их суицидальных намерений. Демонстративно-шантажные суициды в 3 раза чаще осуществляются девочками, а юношами – истинные [2].

Использованная литература:

1. Алимова М.А. Суицидальное поведение подростков: диагностика, профилактика, коррекция [Методические рекомендации].-Барнаул, 2014.

2. Грачева А.В., Бажинова А.А. Особенности суицидального поведения в подростковом возрасте [Территория науки]. 2016. № 4

Научный руководитель – к.мед.н., доцент Каримова А.Т.

СПОРТШЫЛАРДЫ ЖАТТАҚТЫРУДЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Кинадинов К.Ш.

Ақтөбе қаласының «№ 56 жалпы білім беретін орта мектеп» КММ-сі,
Қазақстан Республикасы

Дене тәрбиесі ең алдымен, педагогикалық басқару процесі, яғни өзімізге қажетті бағытта өзгерту мақсатында жеке ерекшелікті дамытуға әсер ету болып табылады. Бұған қоса тәрбиені дене жаттығулары арқылы жүргізеді, оны педагогика тәрбие құралы дей алмайды. Дене жаттығулары ролін өсу мен даму барысының табиғи жеделдетушісі ретінде бірнеше кезендерге бөлуге болады.

Дене жаттығулары арқылы даму мен өсудің табиғи жеделдетушісі болу мүмкіндігі дене тәрбиесі теориясы үшін маңызды болып табылады. Бұл мәселе негізінен, тұқым қуалаушылық және әлеуметтік факторларының тепе-теңдік мәселесін құрайды.

Тұлғаны дамытудың ғылыми теориясы тұқым қуалаушылық және географиялық факторлар әсерін адамға қарсы қоймайды, оларды адамның биоәлеуметтік табиғаты туралы түсінікке біріктіреді. Академик Д.К.Беляевтың әлеуметтік және биологиялық мінез-құлықтың біртұтастығын мойындау адамды тек биологиялық жаратылыс ретінде қарастыру мүмкіндігін жоққа шығарды: табиғи-ғылыми контексте биологиялық бағдарламаның қызметін тым өсіру адамға әлеуметтік жинақтығынан айырылған жануар ретінде ғана қарауды білдіреді. Д.К.Беляевтың стресс туралы ойлары назар аудартады. Стрестің өзіндік бір себебі, оның ойынша, ағзаның бұрын қалыптасқан даму нормасының тұрақсыздануы және тұқым қуалаушылық өзгерістердің аяқ астынан күшеюі болып табылады. Стрестерді толық жоқ қылу мүмкін емес және олай істеу зиянды. Ағзаның стресске қарсы тұру тұрақтылығы мен икемділігі жоғары, бірақ шексіз емес. Сондықтан да қазірдің өзінде психоэмоционалдық жүктеме мен стрестің қауіпсіз деңгейі туралы мәселе маңызды болып отыр, бұның тек физиологиялық қана емес, генетикалық процестер үшін де мәні зор. Ғылыми зерттеулер мынадай сұрақтарға жауап беру керек: қазіргі әлемде күшейіп отырған психоэмоционалдық стресс адамзатқа орны толмас шығын әкелмей ме?

Көптеген зерттеулердің мәліметтері кейбір функционалдық көріністерді тұқым қуалаушылық себепке жатқызады, оның ішінде дене қабілеттерін дамытуға тікелей қатысы барын дәлелдейді. Мысалы, зерттеулерінде копзиготты егіздерде жылдамдық, иілгіштік және басқа дене қасиеттерінің жоғары сәйкестігі көрсетіледі. "Егіздік" әдісімен жүргізілген зерттеу нәтижелерінде дәлелденген жылдамдық-күші қабілеттердің генетикалық негізделгендігінің жоғарғы деңгейі мына авторлардың жұмысында да айтылған.

"Егіздік" әдісімен зерттеулерде [44] даму барысының биоәлеуметтік факторларға тәуелділігі онша тұрақты емес екенін көреміз. 4-6 және 10-15 жасында бойдың ұзындығының өсуі негізінен генетикалық факторларға тәуелді. Балалар мен жасөспірімдердің дене салмағы, қоршаған ортадағы факторларының жоғарғы дәрежесіне бейімделген. Бұл көрсеткіш дене тәрбиесі мен тамақ құрамының сандық, сапалық және тамақтану тәртібінің ерекшеліктері бойынша анықталады. Яғни, күш және жүйке процесінің қозғалғыштығы мен сипаты генетикалық факторларға тәуелді. Моторикалық қасиеттердің дамуы [күш, жылдамдық, төзімділік], вегетативтік жүйке жүйесінің іс-әрекеті] тұзім, қан айналуының минуттық көлемі тамырдың соғу жиілігі, терең тыныс алу жиілігі, өкпенің тіршілік сыйымдылығы берілген, жүктемеге дененің әсері, жылу әсері т.б.), қоршаған орта факторының әсеріне тәуелді, сондықтан да бала ағзасына мақсатты түрде әсер ету барысында көп жағдайда белгілі бір тәртіпке көнеді.

Даму мен өсудің жеке ерекшеліктері генетикалық негізге байланысты екендігі туралы басқа да дәлелдерді әдебиеттерден кездестіреміз жүгіруге дайындықтың биомеханикалық аспектісі физиологиялық және антропологиялық көрсеткіштердің деңгейіндегідей генетикалық негіздерге тәуелді деген қорытындыға келеді. Бұл тұрғыдан монозиготты егіздердің жұптарында ең көп сәйкестік денеде салмақ орталығын ауыстыру өлшемдерінде жамбас, тізе және тобық, табан буындарындағы қозғалыстың тік бұрышты сипаттамасы, аяқты жерге қойып итерілу сондай-ақ бақылау қашықтығына 40-50% жүгіру мерзімінде көп көрінеді.

Генетикалық және қоршаған ортаға тәуелділікті, спорттық іс-әрекетті табысты ету аспектісінен қарастырған мамандардың пайымдауларына көбінесе жеке биомеханикалық және морфологиялық функционалдық сипаттамалардың немесе олардың жиынтығының тұқым қуалаушылық негіздемесінің дәлелдеріне жоққа шығаруына баса назар аударады. Бұл кезде зерттеушілердің көпшілігі мәселенің мынадай маңызды жағын: адамның жеке даму процесінде және оның дене күші байланыстылығының деңгейін естен шығарып алады. Тұқым қуалаушылықты біздің көзқарасымыз бойынша, белгісіз бір бағыт

бағдарламаларынан қарау қажет және ары қарай жүзеге асуы көптеген жағдайда қоршаған ортаға, сонымен қатар дене тәрбиесіне байланысты.

Бала ағзасын дамуының шектелген бағыттағы теориясы бар, ол бүкіл онтогенез бойында генетикалық бақылауда болады. Бірақ мұндай төмендеу жалғыз емес, себебі әсердің көптеген факторлары бар және олар ағза дамуына өзгерістер енгізуі мүмкін. Генетикалық бағдарламаны жүзеге асыруға қоршаған ортаның факторлары қандай деңгейде және қалай әсер ететінін анықтау маңызды. Эндокринді аурудан тіпті гормондық терапиядан сон да бала ағзасы бұрынғы даму жолына қайта оралады. Бұл генетикалық дамудың төмендеуі, даму жолына қайта оралу процесіндегі дұрыс тамақтанбайтын балалардан байқауға болады.

Ағзаның генетикалық дамуын бақылаудың қазіргі заманға сай теориясын поляктың танымал биологы еңбектерінде айтады. Бұл теория бойынша, адам ағзасының генетикалық дамуы негізделген бағдарлама бойынша жүреді. Әр балаға генетикалық бағдарламадағы жеке даму жолы тән. Қолайсыз факторлардың әсерінен (экологияның бұзылуы, аурудың қозғыштығы) бала дамуының генетикалық бағдарламасында немесе тіпті оның ең ақырында қажетсіз ауытқулары болуы мүмкін. Ауытқулар деңгейі, пікірі бойынша, факторлардың күшіне, оның әсер ету ұзақтығына сонымен бірге бұл өзгерістер адам өмірінің қайсы кезеңінде байқалғанына байланысты. Егер "соққы" тым күшті болса, өлімге әкеп соқтыратын құрылымдық өзгерістер болады. Әсіресе, олар жедел даму кезеңіне сай келсе. Егер соққының ұзақтығы үлкен болса онда ағзаның биохимиялық және морфофункционалдық елеулі өзгерістеріне әсер етуі және генетикалық бағдарламадан төменгі деңгейде өтуі мүмкін. Қолайсыз факторлардың әсері ағзаның жедел даму кезеңіне тап келсе, орны толмас ауытқулар болады.

Генетикалық канал туралы теорияны дамыта келе, қоршаған ортаның қолайлы жағдайларына (дене тәрбиесінің тиімділігі және күн тәртібіндегі дұрыс тамақтану) баланың жеке дара дамуы өзінің генетикалық саладағы бағдарламасының жоғарғы деңгейіне көтеріледі, басқаша айтқанда, даму мен өсу процесінде табиғи ынтыландыру жүреді, - дейді.

Жетілу кезеңінде ағза дамуы мен өсуінің табиғи жағдайлардың бағдарын біздің арнаулы жас балалар спорт мектебіндегі әр түрлі спорт үйірмелері бойынша жасөспірім спортшыларға жүргізген бақылауларымыз дәлелдей түседі. Мұнда бала ағзасының үйлесімді дамуы мен өсу жағдайлары ретінде спорттық сабақтардың әсері көрсетілген. Жас балалар спорт мектебіндегі бағдарлама бойынша жүзу спортымен шұғылданатын жас спортшылардағы өзіндік қасиеттердің дамуын таңдауы, олардың денсаулығындағы оң өзгерісін көрсетеді. Әсіресе, ағзаның қуатты қамтамасыз ету жүйесінің дамуы, қозғалыс қызметін реттеп жетілдіру және олардың дене жұмыс деңгейінің жоғарылағандығын көрсетеді. Бұған мысал ретінде Ю.М.Шацков атты жаттықтырушының басшылығымен жеңіл атлетикамен айналысқан Я.Васишяның спорттық тарихын алуға болады. Арнайы жасалынған дене жаттығулар жиынтығы /секіру, тартыну, т.б./ және тәуліктік қозғалыс тәртібін орынды қолдана отырып, бұл спортшы төрт жылдың ішінде бойының ұзындығын едәуір өсіре алды.

Жас балалар спорт мектебінің оқушыларын бақылау барысында жаттығу сабақтарындағы жүктеменің өсімталдығы тиімді болған кезде спортшының сүйек диафизі жуандайтынын, сүйек ұлпасының қоюланып, синостоз процесі баяулайтыны байқалатынын көрсетті. Ұзын түтікше сүйектің дистальді бөлігі сүйек ұзындығының елеулі өскенін көрсетеді.

Мұндай өсу процесі дене жұмысына ең көп қатысатын сүйектерден жиі көрінеді. Мысалы, жасөспірім диск лақтырушыларда жеңіл атлетикамен 3 жыл айналысқаннан сон, оң қол сүйектерінің алыптан тыс үлкеюі байқалды [иық сүйектері шамадан 1,5 см ұзындау]. Волейболшы қыздарда 13 жастан бастап алақан сүйектерінің ұзарып жуандайтынын байқаймыз, әсіресе III алақан сүйек қалыптан тыс ұлғаяды, 16 жасқа жеткен волейболшы қыздардың бұл сүйегі сол жастағы спортпен шұғылданбайтын

қыздарға қарағанда 3 мм ұзын. Біздің зерттеушілер дене жаттығуларының себепші болуымен сүйектің ені және ұзындығының өсуі әсіресе берілген спорт түрінің қимылына көп қатысатын сүйектердің өсетіні туралы қорытындыға келді. Мұндай өсудің механизмі түсініксіз.

Поляк ғалымдары Гданьск қаласының 8-14 жастағы 1850 ұл бала және 1309 қыз балалардың өсу өлшемдерін зерттеді. Олардың 856-сы спорт мектебінде оқитындар. Жас спортшылар сол жастағы спортпен шұғылданбайтын балаларға қарағанда бойы биік және дене салмағы үлкен болған. Бірақ бұл айырмашылық тура болмайды және 8-14 жаста ғана сақталды, бұл жаттығудың бой өсуіне әсері болмайтынын, спорт үйірмесіне ірі балаларды таңдап алатынын көрсетеді. Спортшылардың ішіндегі ең аласа бойлысы сайысшылар, ал ең ұзындары жүзушілер мен гандболшылар болды. Спортшылардың физиологиялық жасы олардың күнтізбелік жасынан асып кететіні байқалады.

Француз ғалымдары мектеп жасындағы жоғары мамандандырылған спортшыларға арналған сыныпта оқитын көптеген балалар тобын зерттеді. Бұл балалар аптасына орта есеппен 8-12 сағат жасайтын жаттығулар мен толық оқу процесін бірге алып жүре алады. Тексеруді дене тәрбиесі мұғалімі мен колледж, лицейлердің жаттықтырушылары жүргізді. Авторлар осы оқу мекемелеріне 2 рет анкета жүргізген, мұнда мұғалімдер өз оқушыларының антрометриялық және функционалдық мәліметтерін көрсеткен. Анкеталық сұрақтарға басында 312 жас спортшы қатысты. Бірақ кейін көбі әр түрлі себептер бойынша спортпен белсене айналысуды тоқтатып, әдеттегі мектептерге ауысты, ал мұғалімдер қолы бос еместігін сылтау етіп, ғалымдармен бірге жұмыс істеуден бас тартты. Сөйтіп 5 жыл ішінде тексерілген балалар саны 50 адам ғана болды, тағы да 3 тексеруден 30-ы өтті. Зерттеудің соңында барлығы 12-19 жастағы 763 ер бала және 12-17 жастағы 398 қыз баланың мәліметі бар 1185 анкета жиналған.

Анкеталардың статистикалық анализі жас спортшылар мен Францияның осы жастағы өзге тұрғындарының арасындағы морфологиялық өлшемдердің айырмашылығын дұрыс көрсете алмады. Дегенмен де спортшылар спортпен айналыспайтын балалардан биік [көбіне аяқтың ұзындығы байқалады], дене салмағы ауыр және қолдары ұзын болып келеді. Иық белдеуі мен жамбас белдеуінің кеңдігінің тепе-теңдігі сондай-ақ жамбас белдеуі мен дене ұзындығының тепе-теңдігі оларда бірдей болмады.

Жас футболшылар мен гимнастарда төменгі жақтағы сүйектерден бұлшық еттің ажырап алыстауының 105 жағдайы байқалған. Мәліметтері бойынша, дзюдошылар мен қайық өсушілерде, спортпен айналыспайтын балаларға қарағанда, омыртқаның остео дистрофиясы көп кездеседі. Зерттеулердің дәлелдеуіше, жаттығуды әрекеттен ерте және қарқынды басталған жағдайда балаларда елеулі, емдеуге қиын буындардың созылмалы ауруы кездеседі. Сондықтан ғалымдар арнайы маманданушы жас спортшыларды жүйелі түрде рентгенографиялық және функционалдық тексеруден өткізу керектігін айтады, өсу мен сүйек жетілуінің ауытқу процесін ерте тауып, оны ескеріп, жаттығу жүктемесін тиімді мөлшерлеу керектігін талап етеді.

Қорыта келгенде, біздің ойымызша, өсудің табиғи жағдайлары мен дене тәрбиесі бағдарламасының сабақтастығын тағы да айта кету керек. Дене жаттығуларымен тым көп айналысу ағза дамуына кері әсер етіп, спортшының денсаулығына нұқсан келтіруі мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 *Адамбеков К.Т.* "Оқушылардың дене тәрбиелеудің педагогикалық негізі" п.ғ.д. дисс. авторефераты. Алматы, -1995, 38 бет.

2 *Аяшев А.О.* Болашақ мұғалімнің тәрбие жұмысына кәсіби даярлығын дене тәрбиесінің құралдары арқылы қалыптастыру. п.ғ.д. дисс. авторефераты, М., 1993, 55 б.

3 *Кузнецов З.И.* Мектеп жасындағы балалардың негізгі дене қасиеттерін дамыту // ғылыми конференциясының жинақтары, Поланга, 1966 ж.

4 *Сапарбаев М.Б.* Дене тәрбиесі пәнінің мұғалімдеріне үздіксіз педагогикалық білім беру жүйесінің теориясы мен практикасы. п.ғ.д. дисс. авторефераты. Алматы, 1993, 318 б.

5 *Гейнца К.А.* Қазақстандағы жалпы білім беретін мектептердегі 1-9 сынын оқушыларының нұсқалық, бөлімдерін жете зерттеу. п.ғ.к.. дисс. авторефераты. М., 1995, 22 б.

ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Кинадинов К.Ш.

Ақтөбе қаласының «№ 56 жалпы білім беретін орта мектеп» КММ-сі,
Қазақстан Республикасы

Қозғалыс-қимыл ойындары арқылы оқушыны жаттығуға, оқуға қызықтыра отырып, тұлғасының дамуын қалыптастыруға болады. Мазмұны бойынша барлық қозғалыс-қимыл ойындар оқушылардың ақыл-ой белсенділігін қалыптастырудың маңызды құралы бола отырып, олардың жаттығу бағдарламасының негізгі тақырыптары бойынша алған білімдерін тереңдете түсуді, әрі пысықтауды көздейді. Бұл ойындар балалардың сабақ үстіндегі жаттығуларын түрлендіре түседі, олардың спортқа қызығушылығын оятып, ынта-ықлас қоюына баулиды және жасөспірімдердің зейінін, ойлау, зерде үрділерін дамытады. Өмір тәжірибесін бір жүйеге келтіруге үйретіп, нерв жүйесін демалдырады. Міне, сондықтан да қозғалыс-қимыл ойындары жаттығу әрекетінде жетекші рөл атқарады.

Мұның барлығы қозғалыс-қимыл ойындарды жасөспірімдердің жаттығу-әрекетінде белгілі бір жүйемен пайдалану қажеттілігін дәлелдейді.

Әдістемелік әдибиеттерде берілген және бастауыш сынып мұғалімдерінің тәжірибесінде пайдаланып жүрген қозғалыс-қимыл ойындары өте көп. Алайда, олардың барлығы бірдей бүгінгі күннің талаптарынан туындап отырған білім мазмұнының өзгерістеріне, сондай-ақ оқушылардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне сәйкес келе бермейді. Сондықтан ғылыми тұрғыда негізделген қозғалыс-қимыл ойындар түрлерін сұрыптап, ой елігінен өткізе отырып, ойындар жүйесін және оларды пайдалану әдістемесін ұсыну қажет.

Қозғалыс-қимыл ойындар – балалар үшін өзіне тән жүру, жүгіру, секіру, ядро лақтыру, кедергілерден жүгіру.

Қозғалыс-қимыл ойындарды құру мына негіздерге сүйенеді:

1. Балалардың іс-әрекетінде қозғалыс-қимыл ойын түрлерімен жаттығу түрлерін байланыстыру және біртіндеп қызықты, жеңіл ойындардан ойын тапсырмалар арқылы дене тәрбие мәселесіне көшу.

2. Ойынның шарты мен жаттығу міндеттерінің біртіндеп күрделенуі.

3. Берілген жаттығуларды шешуді баланың ақыл-ой белсенділігінің күшеюі.

4. Жаттығу мен тәрбие мақсаттарының бірлігі.

Қозғалыс-қимыл ойындар үш топқа бөлінеді.

1.Заттық ойындар қозғалыс-қимыл ойыншынықтыру және түрлі ойын материалдарымен ұйымдастырылады.

2. Үстел үстінде ойналатын ойындар:

«Дойбы», «Шахмат», «Тоғызқұмалақ» және т.б.

3.Сөздік ойындар.

Жалпы білім беретін және кәсіптік мектеп реформасының негізгі бағыттарының» басты талаптарының бірі – оқытудың, үйретудің сапасын арттыру. Бұл сабақ формалары мен әдістерін, мазмұнын жетілдіру, оны әдістемелік, танымдық, білімдік, тәрбиелік жаңа сапалы деңгейге көтеру деген сөз.

Дене тәрбиесі саласында мұның бір ұтымды жолы – жаттығу процесінде қозғалыс-қимыл ойындарды тиімді пайдалану. Ол сабақтың әсерлілігін, тартымдылығын арттырып, оқушының спорттық белсенділігін, ынтасын күшейтеді. Метеп реформасы талаптарына сай балаларды алты жастан бастап қозғалыс-қимыл жаттығуларды дидактикалық ойындардың маңыздылығы бұрынғыдан да арта түсті. Бұл жастағы балалар үшін ойын – оқу, еңбек, әрі тәрбие құралы. Сөйтіп қозғалыс-қимыл ойындары сабақта жаңа мазмұндық сипатқа ие болуда. Ойын балалар сабақта зерігіп, шаршаған кездерде серігу мақсатында ғана емес, оларға берілген негізгі ұғым, түсініктерді берік меңгерту мақсатында да жүргізіледі. Ойын арқылы оқушы өздігінен жұмыс істеуге үйрененді, ойлау қабілеті дамиды, өздігінен қорытынды жасай білуге машықтанады.

Мектепке дейінгі мекемелердегі дене тәрбиесі мұғалімдері педагогикалық ғылым жетістіктерін, оқыту әдістемесі негіздерін жан-жақты меңгерумен қатар, балалардың жасына сәйкес физиологиялық, психологиялық ерекшеліктерін де жете білуі шарт. Тәжірибеде байқалғандай, қайсыбір мұғалімдер оқушыға өздігінен жаттығу істеудің бірсарынды ырғағын ұсынып, негізгі ұғымдарды қалыптастыруда оның өзіндік психологиялық ерекшеліктерін ескермейді. Қозғалыс-қимыл ойындарға қойылатын талаптарға, оны ұйымдастыру методикасына жете мән бермейді. Ойынның негізгі мақсаты – баланы қызықтыра отырып, өткен материалды берік меңгерту.

Сондықтан да ойынның пәндік мазмұны басты назарда болуы тиіс. Сонда ған ол оқушының ойлау қабілетін дамытып, білімдік, тәрбиелік мақсаттарға жеткізеді.

Қозғалыс-қимыл ойын ережесі балалардың түсінуіне орай, қарапайым әрі қысқа болуы шарт. Мұны да мұғалімдер, көбінесе, ойынды жүргізу барысында ескермейді. Ойын мазмұны, оның ережесі балаларға шұбалаңқы, қиын түсіндіріледі. Сондықтан оқушы ойынның негізгі мақсатына түсінбей қалады, оған қызықпайды, ынтасын қойып тыңдамайды. Сөйтіп, ойын өз мәнін жояды.

Ал кейбір мұғалімдер сабақта ойын түрлерін ретсіз әрі жиі қолданады да, оқушыларын зеріктіріп алады. Оның үстіне ойынға қажетті дидактикалық материалдармен көрнектіліктерге де жете көңіл бөлмейді. Мұның да ойын процесінде көп мәні бар алдымен сабаққа лайықты түрі мен оны қолданудың мөлшерін анықтау керектігі ұмытылып қалады.

Қозғалыс-қимыл ойынның ырғағын сақтау мұғалімнің шеберлігін танытады. Көріп байқаныңыздай, ойын тым тез қарқынмен жүргізілсе, оған көпшілік балалардың ойы ілесе алмай, басқалардың сөзбен ісін түсінбей қайталайтынын, ал ойын жай, сылбыр жүргізігенде оған деген ынта,ықыластың күрт кеміп кететінін көрсетеді.

Ұстаздардың сабақтарында қозғалыс-қимыл ойындар түрлі әдіс,тәсілдермен қызықты әрі мазмұнды өткізілуі қажет.

Балалардың таным қабілетін жетілдіріп, логикалық ой-өрімін кеңейтіп, сабаққа ынтасын арттыруда қозғалыс-қимыл ойында пайдаланудың маңызы зор. Сондықтан да сабақта қозғалыс-қимыл ойынды кең пайдалану керек.

Ойынның негізгі мақсаты – дене тәрбиесі үрдісінде баланың қызығушылығын оята отырып, игерген жаттығу әдістерін тиянақтау болса, мұғалім өз тарапынан нақты бір қозғалыс-қимыл ойын түрлерін пайдалана отырып, бастауыш сынып оқушыларының қозғалыс белсенділігі мен ақыл – ой қабілетін дамытуға, олардың түрлі дағдылар мен шеберліктерді игеруіне қол жеткізуге ынталы болуы қажет. Сабақ барысында қозғалыс-қимыл ойындарды пайдалану оқушылардың спортқа деген ынталарын арттырып, алған білімдерін өмірде қолдана білуге, танымдық қабілеттерін арттыруға ықпал етеді.

Нақты сабақтарда тақырыптарға сай ойын түрлерін шеберлікпен қолданып әрі сабақтың тартымдылығы артатыны даусыз. Бастауыш сынып оқушыларының қозғалыс-қимыл әрекетін ойындар арқылы қалптастыру туралы мәселе де, ең алдымен танымдық іс-әрекеттің қозғаушы күші-қызығушылық екендігін айтуымыз керек. Ал оқушылардың спортқа қызығушылығын арттыру құралы ретінде ойынның маңызы орасан зор. Бастауыш сынып оқушыларының психологиялық дамуында да ойын шешуші рөл атқарады. Ойын

арқылы балалар өмірден көптеген мәліметтер алып, білімін жетілдіреді. Оқыту үрдісінде ойын тиімді ұйымдастырылса, сабақтың әсерлілігі артады, оқушылардың сабаққа деген ынтасы мен қызығушылығы артады.

Ойын баланың дамуына зор әсерін тигізеді сенсорлық тәрбиенің жетілуі, ойлау қабілетінің дамуы, өздік қимыл-әрекетінің дамуы. Бала ойын барысында тез ойланып, өз бетімен тез арада шешімге келуді, ұту жолын табуды, ептілік пен төзімділік көрсетуді дамытады. Ал ойынның ережесі мен шартын орындау баланы тәртіптілікке жетелейді. Халқымыздың өмір тәжірибесінде баланың әр алуан ойын түрлері олардың қимыл-қозғалыстарын, ептілігі мен бейімділігін, танымы мен пайымын дамытып, өрістетіп отырады деп санаған.

Жаттығуларға үйретуде, әсіресе, бастауыш сынып оқушыларының жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, ішкі сезімдеріне әсер ету арқылы қозғалыс-қимыл әрекеттерін дамытудың маңызы зор. Бастауыш сынып оқушылары өздерін қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстарды көзбен көріп, қолмен ұстап, байқау, сипау, сезіну арқылы қабылдап, таным қабілеттері дами бастайды. Заттар мен құбылыстар туралы білімдері негізделіп, нақтыланады. Бастауыш сынып оқушылары естігенін, көргенін жаттығу әдістерін есте ұстап, жаттап алуға әуестігімен ерекшеленеді. Сондықтан олардың қозғалыс-қимыл әрекетін одан әрі дамыту мақсатында дидактикалық заңдылық негізінде амалдар мен тәсілдер қарастыру қажет. Оқушылардың ой-талғамын, көңіл-күйін ескеру нәтижесінде көп нәтижеге қол жеткізуге болады.

Өйткені, дәстүрлі оқытуда білім беру мазмұнындағы білімдік мазмұнға ғана басым көңіл бөлінеді. Бұл өз кезегінде білім мазмұнын қалыпқа сай мөлшерде шектеп, оқушының оқу-танымдық әрекеті және шығармашылық қабілеттерін шектеуге әкеледі

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Әбділлаев Ә.К., Оңалбек Ж.К. Дене мәдениетінің ілімі және әдістемесі. Түркістан: Тұран, 2014. 277б.
2. Әл-Фараби. Әлеуметтік этикалық трактаттар. Алматы, 2005. 395б.
3. Мухамеджанов Б. Дене мәдениеті мамандығына кіріспе. Шымкент: Ғасыр-III, 2006. 166б.
4. Рускаева Н.С. Формирование интереса к физической культуре и спорту у детей младшего школьного возраста: Автореф. дис... к.п.н.: 05.02.03. Алматы, 2013.24б.

ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ

Кинадинов К.Ш.

Ақтөбе қаласының «№ 56 жалпы білім беретін орта мектеп» КММ-сі,
Қазақстан Республикасы

Әдіс – нақты әретке жасалған қызымет түрінен, қойылған мақсатқа жетудің тәсілі. Жеке әдіс әртүрлі көп сипаттағы әдістемелік қабылдаулар бойынша ашылады, мақсаттары және оның шешіміне біртұтас жолдың ортақтарымен бірігеді. Әдістемелік қабылдаулар – басқа бір әдістің, элементтердің, бапкердің көрсеткен жеке әсерлеінде және оқушылардың олардың өзара қызыметінің процесіндегі толықтастырулар және негізгі әдістер бөлігі.

Қойылған шарттарға сәйкес түрлі қабылдауларды творчнствалық қолдану спорттық жаттығу процесін молайтады, оны жекелейді, штамптан құтылуға мүмкіндік береді.

Спорттық жаттығудың негізгі әдістерін 3 топқа бөлуге болады: Сөз қолдану; Көрнекілік; Іс-тәжірибелік. Әдетте, бұл әдістер және олардың қатарына кіретін әдістемелік қабылдаулар спортшыны дайындаудағы дене дайындығы, техникалық, тактикалық және т.б түрлерінде қолданылады. Әрбір әдістің мазмұны көбінесе арнайы ерекшеліктеріне және дайындық түрінің мазмұнына тәуелді болады.

Спорттық жаттығуда осы әдістермен қатар спортшы дайындығының бақылау тараптарының әр түрлі әдістерін қолдану, спорттық нәтижелерді болжау әдісі, іріктеу әдісі және т.б.

Әдісті таңдау мақсат қоюмен, жас шамасымен, денсаулық жағдайымен, дайындығымен, жас спортшының дәрежесімен, қолданылатын құралдармен, шұғылдану жағдайымен, ұстаздың өзінің кәсіби дайындығымен және басқа факторлармен анықталады. Спорттық жаттығудың негізгі ерекше әдістерінің мәнін және ерекшеліктерін қарап шығайық.

Сөз қолдану әдісі. Осы әдістер көмегімен теориялық мәліметтер хабарланады, нақты мақсаттар қойылады, жас спортшылардың жаттығу тапсырмаларын орындау қатынасы қалыптасады. Бұл әдістер басқару қызметтерінде, жеткен нәтижелерді талдау және бағалау, жіберген қателіктер, жас спортшылардың болмыстық, еріктік және басқа қасиеттерін тәрбиелеу қолданылады. Сөздің негізгі әдістері, техникалық, тактикалық, жарыс ережелерін және басқа сұрақтарды жеткізуге қолданылатын теориялық мәліметтер: дәріс, әңгімелеу, баяндау, көрсету, түсіндіру, әңгімелесу, тапсырма, талдау және т.б. Жас спортшылардың жаттығу процесін басқаруда қолданылады: әмір, бұйыру, басқару, есептеу, ауызша сигнал беру. Жас спортшыларды бағалау және қызметке ынталандыруда пайымдау, бағалау, мақұлдау, өзін-өзі басқару, өзін-өзі бұйыру қолданылады.

Сөз әдісінің (дәрістер, өзін-өзі бұйыру және т.б) көбі кіші мектеп жасындағы балалармен жұмыс үлкен жастағы жас өспірімдерге қарағанда аз қолданылады, өйткені кіші жастағы балаларда аналитикалық дерексіз ойлау қабілеті аз дамыған. Сондықтан, мысалға, оларға дене жаттығуларының техникасын барынша нақты және айқын түсіндіру керек. Кіші жастағы балаларға оқу тапсырмаларының орындалу нәтижелері туралы жиі хабарлау және бағалау керек. Үлкен жастағы жас спортшылармен жұмыс кезінде сөз әдісі көп қолданылады. Бұған жас өспірімдердің екінші сигналдық жүйесінің өсетін рөлі жағдай жасайды. Оларда кіші жас шамасындағы балаларға қарағанда сөздік сигналға реакциялары жоғары болады. Жас өспірімдер абстракцияларды (дерексіз ұғым) пайдалану қабілеттері көбірек, маңызды және маңызды еместігін айырады, үйретілген жаттығудың техникасын терең және толық талдай алады және т.б. Жас өспірімдер жұмысында, кіші жас шамасындағы балаларға қарағанда шағын бұйрықта, нұсқаулар мен әмірлер қолдануға жиірек мүмкіндік бар.

Үлкен жастағы жас спортшылар дерексіз ойлауға қабілетті, техникалық және тактикалық түрлі білім қорына бай. Олармен жұмыс кезінде дәрісті, бұйрықты, өзін-өзі бұйруды табысты пайдалануға болады.

Көрнекілікке қамтамасыз ету әдісі көру, есту, қозғағыш түрлері, техникалық, тактикалық, дене дайындықта көрсетілген процесінде жасау үшін қолданылады. Оларды шартты түрде 2 топқа бөлуге болады: 1) тікелей көрнекілік әдістері 2) жанама түрдегі көрнекілік әдісі

Біріншіге әр түрлі формадағы табиғи демонстрациялар жатады: дене дайындығының техникасын көрсету (жалпы н/е элементтер бойынша, ақырын н/е ораша екпінмен); «сезіну» қозғалыстар үшін әдейі құрастырылған тренажорлар көмегімен және т.б.

Жанама түрдегі көрнекілік әдістерне жататындар: плакаттар, суреттер, схемалар және басқада көрнекі құралдар, фоталар, кинотеледидар көрсету (фотосуреттер көрсету, кино шеңберлер, видеожазбалар, жеке спортшылардың н/е жалпы команданың жаңадан жасалған техникалық-тактикалық әрекетін көрсету); дыбысты көрсету-дыбыстық суретті қандай болмасын қозғалыс дыбысы шапалақ және арнайы техникалық жабдық арқылы жасау (метроном және магнитофон), қозғалыс бағыты оларды жетілдіру туралы дыбыстық жетекшілер және жедел дыбыстық ақпарат құралдары; жарықпен ескеру – жарық жетекшілер және жедел жарық құралдары арқылы мәлеттерді зерттеу, қозғалыстардың әбден жетілдіру және жүгірістерді жылдамдықпен басқару, жүзу және т.б; пәндік бағдарлар, көрсетуші бағыттар, қимылдардың ауытқу шегі, тіркелген күштер динамикасы.

Көрнекілікті ету әдістері кіші жас шамасындағы жас спортшылардың қозғалыс техникаларын үйретуінде ерекше мән алады. Олардың назарлары жеткіліксіз нық және жиі еріксіз мінезді болады. Олар еліктеуге әуес. Сондықтан олармен жұмыс кезінде көрсету рөлі маңызды. Дәл және толық қозғағыш, көру, акустикалық сезінуді жасау үшін сонымен бірге пәндік бағдарлар мен шектеулер, дауыстық және жарықтық дабылдарды кеңінен қолдану керек. Бұл тәсілдер балаларға олардың қозғалыстарды дұрыс орындауын сезінуге мүмкіндік береді. Орта жас шамасындағы жас спортшылармен жұмыс кезінде көрсетумен артық шұғылданбауы керек, үйткені жас өспірімдер мағлұматтың белгілі бір қорымен, техникалық және тактикалық білім мен дағдыларға ие болған. Оқу – жаттығу жұмыстарының процесінде, пәндік бағдарлармен қатар, дыбыстық және жарық арқылы көрсету, суреттерді, плакаттарды, кинокольцовкаларды қолдану пайдалы. Орта жас шамасындағы балалармен жұмысында жаттығу техникасын зерттеу және жетілдіруде көрсету үлкенірек талдап көрсету айырмашылығы, жаттығуларды жылдам қарқынмен және аз мөлшерде қайталап орындау болады. Қозғалыстарды сезіну үшін тренажорлар қолданылады. Жас спортшыларды қозғалыстардың мүлтіксіз техникасымен, тактикасымен, жаттығуларды олармен қатысы және мамандандырылған спортшылардың жарыстарымен таныстырған пайдалы.

Жоғарыда аталған көрнекілік әдістерінің көпшілігі әдетте сөз қолдану әдісімен бірге қолданылады.

Жаттығу әдістері. Спорттық жаттығу әдістері спортшылардың қозғалыс әрекетіне негізделген, шартты 2 топқа бөлінеді (Л.П.Матвеев 1977): 1) қатал реттеленген әдіс 2) реттелелген жаттығулар туралы. 1 – топқа жататындар: негізінде қозғалыс техникасы жаттығуларында қолданылатын бүтіндік және ыдыратып жіберілген жаттығулар әдісі; қимыл дағдыларын әбден жетілдіру мақсатымен, ерікті және дене қасиеттерін тәрбиелеуде қолданылатын бір қалыпты әдісі, ауыспалы, қайталау, аралық жаттығулар, сонымен бірге құрамалыс (кешенді) әдістері (қайталап – жылдам үдейтін жаттығулар, үйреншікті – вариативті жаттығулар, айналмалы жаттығулар және т.б.). 2 – ші топқа ең алдымен ойын және жарыстық әдістер жатады.

Аталған әдістердің көпшілігі жас спортшыларды дайындау да қолданылады. Оларды қолдану көбіне организмнің табиғи даму заңдылықтарына, мамандануында және жас спортшыларды дайындауға тәуелді. Жұмыс стажының өсуімен және жас спортшылардың машықтануына қарай спорттық жаттығу әдістері қарапайым біркелкіліктен (ойын, бір қалыпты) бірте-бірте қиындауға (айнымалы, қайталау, аралықты ж/е т.б.) өтеді.

Алдын-ала спорттық дайындық кезеңінде дене қасиеттерінің (жылдамдық, жылдамдық – күштілік) негізгі әдістері спорттық жаттығудың кешенді әдісі болып табылады. (В.П.Филин 1974). Бұмен жас спортшылардың жан-жақты дене қасиеттерінің алғышарттары жасалады, ал кейінде көп жылдық дайындық процессінде таңдап алған спорт түрінде жетілдіру болуы мүмкін. Бүтіндік жаттығу әдісінің мәні жатталған жаттығудың толық орындалуы, жас спортшылар қозғалыс техникасын көрсеткеннен және түсіндіргеннен кейін бірден меңгереді. Бұл әдіс ең оңай жаттығуларды зерттеуде немесе бөлшектеуге болмайтын күрделі қозғағыш әрекеттерін жаттауда қолданылады. Бастапқыда қимылды әдетте жайдақтайды, болмашы бөлшектерді босатады және басқа жолдармен жеңілдетеді (орындау жылдамдығын азайту, қосалқы снарядтарды қолдану, физикалық көмек, сақтық, бағдарлар, енгізуші жаттығулар және т.б.). Жас спортшылар үшін күрделі дене жаттығуларын орындау негізінен қозғалыс техникасының бастапқы жаттығуында күш жетпейтіні жиі байқалады. Сондықтан бұл әдіс техниканы әбден жетілдіру процесінде кең қолданылады.

Жаттығуды бөлшектеу әдісі қиын техникалық қимылдарды бөлшектеуде қолдану дербес элементтер туралы бөлек жаттау және тек қана бүтін қимылдарды нақты жан-жақты зерттеулерден кейін жалғастырады. Жаттығуды бөлшектеу әдісі бүтін жаттығуларды зерттеу, жетілдіру, бекіту және жеке бөлігін түзету үшін қолданылады.

Бір қалыпты әдіс ол жас спортшылардың дене жаттығуларын ұзақ уақытта біркелкі үздіксіз тұрақты қарқынмен, белгіленген жылдамдықты сақтай отырып, тұрақты екпінмен, ырғақпен, күш шамасымен, қозғалыс амплитудасымен бейнелейді. Шешілетін мәселелер, жаттығуларға байланысты шағын, орта және максималды қарқынды болып орындала алады. Әр түрлі жастағы жас спортшыларда, дайындықтар, спорттық мамандануда әр түрлі қарқыны бар үздіксіз жұмыстың ұзақтығы әрқелкі.

Организмнің бір қалыпты әдісінің жаттықтыратын әсері жұмыс мерзімінде қамтамасыз етіледі. Жүктеменің үлкеюіне орындау қарқынын жоғарлату немесе ұзақтығын көбейтумен қол жеткізуге болады. Жұмыс қарқынының үлкеюімен оның ұзақтығы, әлбетте азаяды және керісінше. Бір қалыпты әдіс жылдық циклдің барлық кезеңдерінде де қолданылады. Шағын және орта жаттығулар қарқыны жаттығуларда аэробтық мүмкіндіктер құралы ретінде қолданылады (айырықша дайындық және өтпелі кезең), ал жарыстық кезеңде әдетте организмнің біртіндеп қалпына келуі, шыдамдылықтың қажетті деңгейін қолдау үшін қолданылады.

Алайда жаңа бастап жүрген ерте жастағы жас спортшылардың бірқалыпты бұлшық ет жұмысының үлкен көлемдері қолайсыз. Бұл олардың организмнің анатомно-физиологиялық ерекшеліктерін ғана ұғындырмайды, алайда психикалық орнықсыздығын: балаларды бірқалыпты жұмыс тез зеріктіреді, олар шұғылдануға ынтасын жоғалтады.

Биік қарқынмен, бірқалыпты екпінмен жүгіруді, есуді, жүзуді орындау (бірқалыпты – қарқынды жаттығулар деп аталатын) арнайы шыдамдылықты дамытуға (анаэробтық мүмкіндік), «екпінді сезіну» тәрбиелеуге және бекітуге мүмкіндік туғызады. Мұндай жаттығулар жас спортшылардың организмдегі жүрек-тамырларына және тыныс жүйесіне жоғарғы талаптарды ұсынады. Сондықтан бір қалыпты – қарқынды жаттығулар үлкен жастағы жоғарғы мамандандырылған жас спортшылар үшін ұсынылады. Дайындықта жүктеме көлемі (осы жағдайда) онша үлкен емес.

Айнымалы әдіс жылдамдықтың жүктеме жылдамдығын, қарқынын, ұзақтығын, ырғағын, қозғалыс амплитудасын, күш шамасын, қозғалыс техникасын өзгерту, ауыстыру арқылы, тоқтаусыз жүктемені біртіндеп өзгертумен сипатталады. Бұған хоккейдегі әрбір кезеңіндегі (период) қашықтықтағы жүгіріс жылдамдығының, ойын қарқынын және техникалық тәсілдердің өзгеруі мысал бола алады. Организмге айнымалы әдістің жаттықтыратын әсері дайындық кезінде қамтамасыз етіледі. Организмге функционалдық қасиеттеріне бағытталған әсері жұмыс тәртібінің және қозғалыс формаларының өзгеріс есебімен реттеледі.

Айнымалы әдіс циклді және ациклді спорт түрлерінде қолданылады. Циклді спорт түрлерінде жүктемелер қозғалыс жылдамдығын түрлендіру арқылы реттеледі. Ациклді спорт түрлерінде (футбол, күрес, бокс ж/е т.б) айнымалы әдіс қозғалыс қарқыны және формалары бойынша өзгертін жаттығуларды орындау арқылы реттеледі. Айнымалы әдісте қозғалыс жылдамдығы жарыстық шамалыдан өзгере алады. Жылдамдықты түрлендіруден және жылдамдықты орындау ұзақтығынан, меңгеретін кескіндердің ұзындығы организмде физиологиялық сипаттардың өзгерісінің, аэробты немесе аэробты – анаэробты дамытатын бастаушы мүмкіндіктерге тәуелді болады.

Бұл әдіс жүрек – қан тамырларына және организмнің тыныс жүйесінің қызыметіне үлкен талаптар көрсетеді. Сондықтан ол жеткілікті дайындалған жас спортшылардың жаттығуында қолданылады, негізінен даярлық соңында және жарыс мерзімінде қолданылады. Айнымалы әдістің бір түрі фартлек (жылдамдық ойыны, жарыс ойыны) болып табылады. Бұл белгілі бір уақытта әр түрлі жылдамдықпен жүгіру. Қашықтық ұзақтығы жас шамасына және спортшы біліктілігіне тәуелді болады. Қозғалыс жылдамдығы және ұзақтығы, оның сақталуы алдын ала жоспарланбайды. Фартлекті орманда, бақтарда, алаңдарда өткізген дұрыс. Жүгіріске қатысушылар хал-жағдайларына байланысты, топта кезекпен оза алады. Үдеулердің бір бөлігін жарыс немесе секіру жаттығуларымен алмастыруға болады.

Айнымалы әдістің артықшылығының бірі ол жұмыстағы бірқалыптылықты жою болып табылады. Сондықтан, әдеттегідей, жас спортшылар айнымалы әдіс қолданылатын жүктемелерді зор ықыласпен және ынтымақтастықпен орындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ашмарин Б.А. Теория и методика физического воспитания. – М.: Физкультура и спорт, 1982.
2. Управление физической культурой и спортом: Учебник/Сост. И.И.Переверзин, Н.Н.Бугров, Я.Р.Вилькин и др. – М.: Физкультура и спорт, 1987.
3. Ашмарин Б.А. Теория и методика педагогических исследований в физическом воспитании. – М.: Физкультура и спорт, 1978.

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІНЕН БІЛІМ БЕРУДІҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Кинадинов К.Ш.

Ақтөбе қаласының «№ 56 жалпы білім беретін орта мектеп» КММ-сі,
Қазақстан Республикасы

Дене мәдениеті қалыптасқан мектеп оқушыларының денесінің қаншалықты дамығандығын антропометриялық өлшеу арқылы анықтауға болады (бойдың биіктігі мен дененің салмағы, кеуденің көлемі, аяқ-қолдарының ұзындығы т.б.), дене құрылысының сыртқы дамуын (кеуде клеткасының формасы, бұлшық еттер реңі, май жиналуы, терінің әдемілігі, т.б.), сыртқы белгілер арқылы жыныстық жетілуді, сонымен қатар, кейбір функционалды көрсеткіштерді өлшеу арқылы анықтауға болады деп білеміз. Мысалы, өкпедегі ауа сыйымдылығының көлемін, жекелеген бұлшық еттер тобының күшін арнайы өлшегіш құралдарымен өлшеу арқылы дененің даму дәрежесі анықталады.

Дене мәдениеті қалыптасқан мектеп оқушыларының дене сипатының осы көрсеткіштерін пайдалана отырып, мынаны ескерген жөн. Дене мәдениеті қалыптасқан мектеп оқушыларының дене сапаларының дамуының жоғары деңгейі - жақсы денсаулықтың кепілі, тиімді жұмыс қабілеттілігінің бар екендігінің және үлкен спортта жеке спорт түрлері бойынша жоғары нәтижеге жете алатындығының айғағы. Ал кейде, дене пішіні жақсы дамыған мектеп оқушыларының салқыннан, суық тиюден пайда болатын ауруларға қарсы тұра алмайтындығын немесе бұлшық еттері күшті болғанымен, арқан бойымен тартылып шыға алмай жатқандығын байқауға болады. Сондықтан да, дене мәдениеті қалыптасқан мектеп оқушыларының дене сапаларының дамуын бағалауға әртүрлі көрсеткіштер жиынтығы пайдаланылады және міндетті түрде денсаулық көрсеткіштері мен жұмыс қабілеттілігі, басқа да қимылдардың орындалуы деңгейі салыстырылады.

Дене мәдениеті жоғарыда айтылған көптеген белгілерге белгілі түрде әсер ететіндігіне байланысты дене дамуының бір функциясы есебінде қаралады. Осыған байланысты, дене жаттығуларымен айналысу тиімділігі бағаланады да, олардың функциялық міндеттері айқындалады. Тәрбиелік міндеттер дене және рухани күштердің белгілі нәтижесінде мектеп оқушыларының жан-жақты дамуына бағытталған. Дене тәрбиесінің педагогикалық үдерістің құрамында бола отырып, өзіне тән құрал, әдіс арқылы оқушылардың дене мәдениетін қалыптастыруға, тәрбиенің жалпы міндеттерін шешуге, мүмкіндігі бар. Білімділік міндеттер белгілі бір қозғалыс жайлы білімі, біліктілігі мен дағдыларын қалыптастыруға, осы саладағы арнаулы білімдермен қаруландыруға бағытталғандықтан, нәтижесінде белгілі бір деңгейде дене мәдениеті қалыптасқан мектеп оқушыларының дене сапаларын дамыту туралы білім жиынтығын алады деп білеміз.

Мектеп оқушыларының дене мәдениетін қалыптастыру дегеніміз - бұл арнаулы, жүйеленген білім мен дене жаттығуларын игеру үдерісі және олар жеке дара зерттеу арқылы өмірде қолдана білу көрсеткішімен сипатталады. Ал, мектеп оқушыларының дене мәдениеті туралы білімді дене тәрбиесінің заңдылықтарын ашып көрсететін білімде - деп түсінгеніміз дұрыс. Біліктілік пен дағдылар көлемін жай игеру мен оны жүйелі игерудің арасында нақты айырмашылық бар. Дене мәдениеті туралы білім мектеп оқушыларының қозғалысы жайлы білімді, біліктілігі мен дағдыларын, жинақтауға ғана емес, сонымен қатар, өз білімімен тәжірибесін өмірде қолдана білуді және дене жаттығуларын жеке-дара игеруді, пайдалануды қарастырады.

Дене мәдениеті туралы білімді мектеп оқушысы оқып, үйрену нәтижесінде алады. Дене мәдениеті және спорт туралы білім алу, ол дене тәрбиесінің функцияларының бірі болып бағаланады, осыған байланысты, денені шынықтыратын жаттығуларымен және таңдап алған спорт түрлерімен айналысу тиімділігін анықтайды. Қандай бір мақсаттарды шешпесін, әрбір дене тәрбиесі мұғалімі дене мәдениетінің қағидаларын басшылыққа алуға міндетті. Қағидалардың әрқайсысының толықтай орындалуы мұғалімнің кәсіби шеберлік қызметіне байланысты. Қағидалар әр сабақ сайын бір мезгілде, жас ерекшелектеріне қарамастан, дене мәдениетінің теориясына сүйене отырып жүзеге асырылуы тиісті.

Сауықтыру бағытындағы функциялық қызметтер деп, дене мәдениеті сабағын ұйымдастырып өткізу кезіндегі мұғалімнің дамытушылық, сауықтырушылық қызметтерін басшылыққа алуы деп түсінеміз. Бұл қызметтерді талдайтын болсақ, олар дене тәрбиесі мен спорт қызметі көмегімен, біріншіден, қазіргі өмір жағдайында пайда болатын қозғалыс, қимыл белсенділігіндегі кемістіктерді өтеуді, екіншіден, ағзаның қызмет атқару мүмкіншілігінің жұмыс қабілетін арттыруды және қолайсыз әсерлерге қарсылығын жетілдіруді айқындайды.

Бұл функциялық қызметтер төмендегі негізгі талаптарды орындағанда ғана, мәселен: денені сауықтыру құндылығы бар ғылыми негізделген дене тәрбиесінің құралдары мен әдістерін қолдануы; денеге түсетін жүктемелер оқушылардың мүмкіншілігіне байланысты жоспарлануы тиіс; дәрігерлік-педагогикалық бақылау кез-келген оқу-тәрбие үдерісінде міндетті түрде орындалуы қажет; санитарлық-гигиеналық тазалық талаптарды сақтауда; күн сәулесін, ауа мен суды тиімді пайдалану - міне бұның бәрін дене жаттығуларымен айналысуды ұйымдастырғанда, оқушыларда дене мәдениетін қалыптастыруда назардан тыс қалмауы керек.

Дене мәдениеті мен спорт түрлерінің байланысы тәрбиенің барлық түрлерінің қолданбалы бағытын білдіреді. Бұл талаптарда: дене мәдениетінің мазмұны бәрінен бұрын өмірге қажетті қимыл-қозғалыс (жүру, жүгіру, секіру, жүзу және т.б.) кезіндегі біліктілік пен дағдыларын қалыптастыруда, оларды оқу бағдарламаларына ендіруде; жан-жақты дене мәдениетін қалыптастыру арқылы жалпы орта мектеп оқушыларының дене даярлығы мен дене бітімін жетілдіру, дене мәдениетін қалыптастыру жұмыстары кең көлемде жүргізілуде оның қабілетінің әртүрлі іс-әрекетті мүмкіншілігі болатындай дәрежеде болуы; еңбек және елжандылыққа, өз елін сүйуге оны қорғауға тәрбиелеу ісінде дене жаттығуларымен айналысуды кең көлемде пайдалану іс-жүзінде асырылады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Абусейтов Б.З. Жалпы орта мектептерде оқушылардың дене мәдениетін қалыптастыру: автореф. ...п.ғ.к. 13.00.01 – Түркістан: ХҚТУ, 2009. - С.45-47.
2. Қарақов А. Студенттердің дене тәрбиесінде күрестің ұлттық түрлерін пайдалану: дисс. ...п.ғ.к.: – Алматы, 1999.- 151 б.
3. Әбділлаев Ә.К., Оңалбек Ж.К. Дене мәдениетінің ілімі және әдістемесі. – Түркістан, 2004. – Б. 23-25.
4. Мухамеджанов Б.Қ. Болашақ дене мәдениеті мамандарын кәсіби дайындаудың ғылыми-педагогикалық негіздері: п.ғ.д. ...автореф.- Түркістан, 2008.

БИЗНЕС-ПРОЦЕСС КАК ОСНОВА ПРОЦЕССНОГО ПОДХОДА

Нурадинов А.С.

Магистрант 1 курса ОП 04119-Деловое администрирование
Актюбинского регионального университета имени К.Жубанова, Казахстан
Nuradinovaltair@mail.ru

Современный рынок характеризуется обилием товаров и услуг, доступных для потребления. Товаропроизводители ведут ожесточенную конкуренцию за господство на рынке. Конкуренция служит для компаний мощным стимулом к повышению операционной эффективности, активному развитию и повышению качества услуг. Для достижения этих целей компании применяют различные методологии управления, при этом управление процессами стало одним из основных подходов.

Процессный подход, который первоначально отстаивал первопроходец административного управления, французский ученый А. Файоль, стал широко известен и распространился после того, как в силу исторического развития производительных сил и менеджмента функциональный подход утратил свою значимость и продуктивность [1]. Основопологающей предпосылкой этого подхода была формулировка универсальных принципов управления, способствующих успеху компании. Данный подход, введенный в 1980-х годах, продолжает развиваться и процветать в современной деловой среде. Определяющей чертой этого подхода является концепция процесса, определяемая как целенаправленная последовательность взаимосвязанных действий, направленных на предоставление конечному потребителю определенного продукта, результата или услуги, представляющих ценность[2].

Общеизвестно, что в настоящее время процессный подход в науке и практике рассматривается не как простое объединение отдельных функций, а как некий комплекс бизнес-процессов, которые тесно связаны с целями и деятельностью компании [3]. Его эволюция проходит несколько этапов (рисунок 1).

Основная цель процессного подхода - установление горизонтальных связей внутри организаций (взаимодействие сотрудников на одном уровне). Предоставляя сотрудникам, выполняющим аналогичные задачи, возможность автономно координировать деятельность и решать возникающие проблемы без вмешательства руководства, этот подход способствует более эффективному достижению желаемых результатов.

Современные концепции корпоративного управления основаны на необходимости четкого разграничения, оценки, изучения и совершенствования бизнеса.

В результате каждый бизнес-процесс характеризуется четырьмя основными элементами: вводом, выводом, контролем и ресурсами.

Входные данные представляют собой информацию или материалы, используемые или измененные бизнес-процессами для получения результатов. Однако важно признать, что не все бизнес-процессы требуют ввода данных.

Выходные данные – это информация или материалы, полученные в результате бизнес-процессов. Отсутствие результатов означает отсутствие значимости и целенаправленности.

Ресурсы включают всю рабочую силу хозяйствующего субъекта, а также целый ряд материальных и нематериальных активов, таких как инструменты, помещения и оборудование.

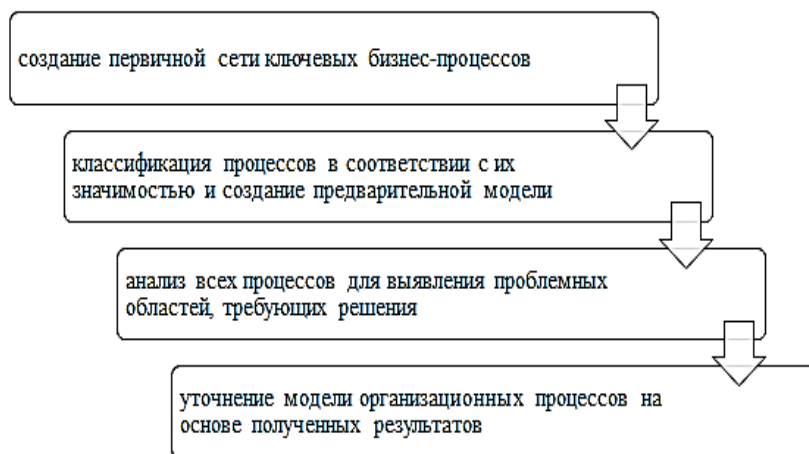

Рисунок 1. Стадии бизнес-процессов

Управление включает в себя ряд протоколов, технологий, руководств, стандартов и положений, которые составляют основу бизнес-процессов и служат директивами по надзору.

Бизнес-процессы делятся на четыре группы:

- процессы управления,
- процессы разработки,
- процессы поддержки
- основные процессы (рисунок 2).

Классификация, представленная на рисунке 2, помогает менеджерам расширить свои возможности по эффективному надзору и оптимизации деятельности компании. Каждая категория имеет свое значение и функцию. Основные бизнес-процессы играют ключевую роль, поскольку они приносят прибыль компании и, по сути, служат центрами дохода. Поддержка бизнес-процессов играет важнейшую роль в поддержании инфраструктуры компании и поддержке основных бизнес-операций.

Роль управления бизнес-процессами заключается в согласовании и консолидации вышеупомянутых категорий. Кластер процессов развития бизнеса представляет наибольший интерес и направлен на обеспечение устойчивости хозяйствующего субъекта, увеличение прибыли и обеспечение устойчивого роста. По сути, эти процессы функционируют как инвестиционные центры или центры венчурного капитала [3].

Текущая практика подчеркивает необходимость регулирования бизнес-процессов, что крайне необходимо в различных сценариях:

1) Создание интегрированной холдинговой компании, предполагающей закупку производственного оборудования, сырья и внедрение вертикальной системы управления. Новая структурированная структура требует всестороннего разграничения процессов с четким определением входов и выходов.

2) Внедрение информационных систем, таких как ERP-системы, для подробного описания, планирования и реинжиниринга бизнес-процессов, а также решения соответствующих проблем.

3) Переход управления к новому сотруднику в случае продажи бизнеса или смены руководства. Владельцы бизнеса вынуждены подробно описывать бизнес-процессы, поскольку инвентарь является важным компонентом любого передаточного документа.

4) Внедрение политик, направленных на повышение управляемости и прозрачности деятельности субъекта хозяйствования.

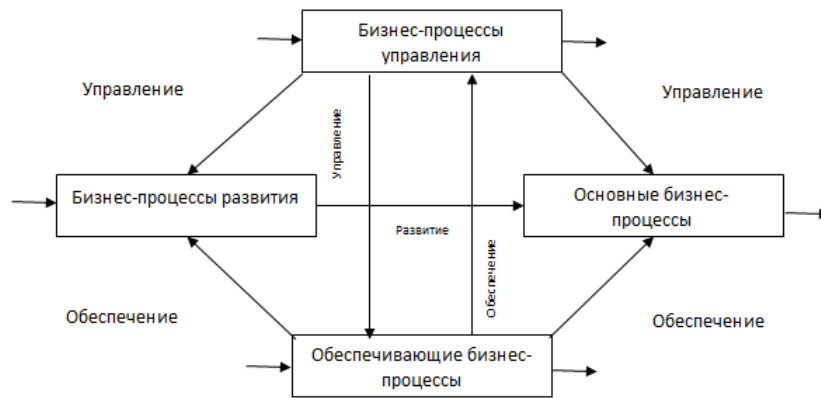

Рисунок 2. Классификация бизнес-процессов

Управление, ориентированное на бизнес-процессы, по праву считается одним из сложных и эффективных подходов к выстраиванию управленческой структуры в организации. Такой процесс можно выстроить именно на бизнес-процессах, поэтому в настоящее время идет пересмотр процессного подхода, включая документирование операций оперативного подразделения в форме процессов. Это приводит к усилению последовательности взаимодействий между хозяйствующими субъектами, определяемой входными и выходными данными.

Предсказать эффективность применения процессного подхода непросто из-за множества переменных.

Каждый руководитель имеет свой уникальный подход к управлению. Если он окажется эффективным в определенных контекстах, нет никаких гарантий, что он будет эффективен и в других сценариях. Однако, процессный подход по-прежнему весьма актуален и широко используется в силу разных причин, в первую очередь из-за его оптимального использования для улучшения и преобразования организационной структуры.

Интеграция инноваций является важнейшим элементом стратегических и тактических основ современных лидеров. Это служит инструментом повышения конкурентоспособности и удовлетворения текущих требований современной эпохи. Процессный подход способствует решению этой задачи, хотя для его реализации необходим комплексный процесс управления персоналом в организации. Многим предприятиям трудно выйти за рамки этапа разработки и регулирования процессов, поэтому отсутствие согласованности является основной проблемой, с которой сталкиваются современные корпорации [4].

Положения стандарта ISO 9001:2000 включают требование о принятии методологии, ориентированной на процессы [7]. Стандарт предусматривает идентификацию процессов и создание структур управления в соответствии с этим подходом. Однако в настоящее время нет четко определенных процедур и механизмов для этой директивы. Некоторые руководители корпораций рассматривают систему менеджмента качества (СМК) как неформальный инструмент внедрения, отдавая предпочтение оптимизации процессов, а не строгому соблюдению руководящих принципов СМК.

Фактическое внедрение процессного подхода сопряжено с множеством сложностей, препятствующих полному соблюдению формальных критериев ISO и побуждающих к переходу к более структурированной системе. Сотрудники часто негативно относятся к СМК, что в свою очередь приводит к неприятию процессного подхода как неотъемлемого компонента системы.

Оценка эффективности управления включает определение ролей владельца процесса и руководителя, оценку объема полномочий и методов воздействия на исполнителей

задач. Владельцы процессов несут ответственность за внесение изменений в процессы посредством принятия решений по своему усмотрению. С другой стороны, руководители процессов – это люди, которые в значительной степени заинтересованы в успешном выполнении конкретных технологических задач и несут прямую ответственность за результаты.

Следовательно, в управлении процессный подход рассматривает организацию не как комплекс отдельных функций, а как сеть взаимосвязанных бизнес-процессов. Отметим, что каждый бизнес-процесс включает в себя ряд операций, направленных на достижение конкретных результатов, что способствует формированию организационной культуры, ориентированной на результат. Эта методология гарантирует, что каждый сотрудник хорошо осведомлен о своих задачах, сроках и стандартах качества, что необходимо для направления бизнес-процессов к желаемым результатам.

Проведенное нами исследование показало, что деятельность юридических лиц в сфере развития бизнеса связана с различными факторами. Ускорение бизнес-процедур играет решающую роль в росте компании, особенно когда рост прибыльности поддерживается внедрением передовых научно-технических достижений, оживлением ресурсов и интеграцией новых технологий в производство. Учитывая, что на деятельность юридических лиц в контексте развития бизнеса влияет множество неблагоприятных факторов, а деловая среда, будучи многоаспектной концепцией, оказывает многогранное влияние на их деятельность, компании представляется целесообразным усовершенствовать систему управления. Крайне важно применять комплексный подход ко всем бизнес-процессам в компании на основе создания динамичной, безопасной и гармонизированной структуры управления, обеспечивающей операционную стабильность компании в условиях развития бизнеса.

Использованная литература:

1. Серая Н. Н. Формальные и неформальные структуры управления трудового коллектива /Н. Н. Серая, А. А. Бойченко, М. В Никишина. В сборнике: Лучшая научно-исследовательская работа 2017 сборник статей XI Международного научно-практического конкурса. 2017. С. 161-166.
2. Елиферов, В.Г., Репин В.В. Бизнес-процессы: Регламентация и управление. М.,2019. - ISBN 978-5-17–105750-3 (в пер.).
3. Радченко А.В. Особенности бизнес-процессов на предприятии. Бизнес в законе. №3.- 2009. – С. 199-201.

THE ROLE OF THE SYMBOL AS A MEANING-FORMING ELEMENT IN A LITERARY TEXT

Mambetova Sh., Master student
EP 6B02303-Foreign Philology
Aktobe Regional University named after K.Zhubanov, Kazakhstan
e-mail: mambetovashynargul@gmail.com

In art, symbols have always played a particularly important role. This is connected with the nature of the image - the fundamental category of art. After all, every image to some extent is conditional and symbolic precisely because in its singularity it embodies the universal. In literary art, symbolism is hidden in any comparison, metaphor, or parallel. Personification in fables, allegory in fairy tales - these are essentially varieties of symbolism. A symbol is a characteristic of an artistic image from the standpoint of meaningfulness, expression, or some artistic idea. A symbol is inseparable from its figurative structure and is distinguished by the inexhaustible

ambiguity of its content. Different poets and writers have invested different meanings in the concept of a symbol.

However, it should be noted that to this day, “symbol” is interpreted as one of the most indefinite terms in science. A.F. Losev noted that “...the concept of a symbol in literature and art is one of the most obscure, confusing, and contradictory concepts” [1, C. 4]. Many scholars have dealt with the study of the nature of the symbol - from Plato and Aristotle to M.M. Bakhtin and Yu.M. Lotman. Perhaps it is this abundance of interpretations of this term that has led to its “obscurity”.

The very name “symbol” comes from the Greek word *symbolon*, which is translated as “sign, identifying mark”. In art, a “symbol” is interpreted as a universal aesthetic category, revealed through comparison with related categories of the artistic image, on the one hand, and with the sign and allegory, on the other. In a broad sense, As S.S.Averintsev writes, “a symbol is an image taken in the aspect of its signification”, “it is a sign endowed with all the organicity and inexhaustible ambiguity of an image” [2, p. 976-978].

The complexity of defining a symbol is complicated by the presence of a number of related concepts, which in some theories are considered synonymous. Therefore, it is first necessary to discuss the main differences between a symbol, a sign, an allegory, and an image as quite close categories. A sign does not possess the deep meaning and idea that is inherent in a symbol. Image is a concrete, vivid representation of something. An image can be symbolic if it carries additional meanings and associations that surpass its immediate visual representation. Allegory is an indirect representation of some abstract concept—death, love, peace—through a concrete image. Allegory is unambiguous and easily deciphered by carriers of any culture. Unlike allegory, a symbol is polysemous. It cannot be understood without knowledge of the text, the specifics of a particular art movement, or philosophical trend. Symbol (from the Greek ‘*symbolon*’—sign, token) is a polysemous image-sign that has a figurative meaning. For example, a woman with scales—Themis — is an allegory of justice. The possibility of accurately distinguishing these categories in the text and clear criteria for this distinction are no more probable than accuracy in the science of literature in general. Nevertheless, let us try to limit the differences that will help us recognize the symbol not only by intuitive method.

First, note that a symbol and its related allegory cannot be considered on par with other tropes because it is possible not only in literature but also in visual arts (painting, sculpture, theater, cinema), in ritual practice, and in any other ideological sphere of society. While metaphor and comparison, with which the symbol is compared, are impossible outside verbal expression. Metaphor belongs to the level of descriptive language, which is devoid of all other (non-verbal) arts.

Secondly, the interpretation of a symbol, based on the definition proposed by Jerzy Fariño, is associated with the restoration of the system from which this symbol is taken. That is, in analyzing the text, one should rely on the context that leads us to the symbolic nature of a particular object. For example, a cross is perceived differently in different systems. For religious thinking, it is a symbol of faith, for the symbolism of the Middle Ages (crossbones on a pirate flag) it is a symbol of warning, death, risk, and in the modern system of road signs (notice, already signs, not symbols) it is simply “stopping of vehicles prohibited” [3].

The rule also works in the opposite direction: for something to become a symbol, it must become an element of a specific system. Thirdly, within the same work, symbols are built into a paradigmatic system, differing from each other in the degree of abstractness, or "according to the criterion of materiality: ‘more material than...’ or ‘more ideal than...’, up to the loss of their connection with the concept-generating system and their transformation into an insignificant object.

Jerzy Fariño also notes that symbols can be mutually equivalent (that is, for recognition in the text, we can apply the method of “synonymous” selection). The researcher also specifies that symbols are equivalent if they are taken from the same system [3]. In any case, there should be

an indication in the text that the constructed world is significant and at an abstract level, it is not just a text but a text-message.

For analyzed texts of J. Fowles are characterized by a cyclical structure, expressed in a return to the starting point and a change in perspective, which is reflected in an unexpected turn in the course of the narrative. Fowles' works reveal connections to many aspects of culture, which require the reader to have deep knowledge. Among the peculiarities of the writer's style, one can highlight profound psychological depth, the revelation of the hero's inner world, and the depiction of the development and transformation of the human personality. Thematic threads are traceable throughout John Fowles' oeuvre. His works extensively employ intertextuality, and symbols repeated in many works are present. Such symbols include natural symbols like "Island", "Wind", "Sea" / "River", "Tree", and "Garden". These symbols are socially significant and widespread in the cultures of many peoples due to their belonging to the objects of nature that have surrounded humans since ancient times. However, not all objects of nature become symbols, so it is assumed that the process of symbolization is facilitated by the semantic structure of a word, containing semes that allow the formation of a symbol's meaning through comparison. Meanings of words and properties of objects, revealed through linguistic analysis, are reinterpreted in the human mind and contribute to the emergence of cognitive mechanisms of comparison and transfer (metaphorical, based on the similarity of realities by some feature, or metonymic, occurring due to the proximity of concepts) of the properties of an object into imaginative perception, which expresses them at the level of an ideational essence. The result of such reinterpretation is symbols representing the essence of one kind in terms of the essence of another kind. Appearing in a literary text, cultural symbols can acquire new meanings under the influence of the context of a particular writer who includes them in his text and in his worldview.

In the works of J. Fowles, natural symbol "Tree" is recurrent. In his essay "The Tree", the symbol of the tree unfolds linearly, that is, it is formed and developed in different episodes throughout the text. The narrative includes both conventional characteristics of a "tree" and the author's unusual associations, emphasizing the artist's individuality and revealing his unique worldview. From traditional interpretations of the symbol of the "Tree", the writer actualizes in his digressions universally accepted images of family, unity, a source of energy, and an object of sacred reverence common to many cultures. The formation of these meanings is influenced by the semantic structure of the word "tree". Such semes as "single", "root", "branches", found in the lexical meaning "a figure that branches from a single root", through metaphorical transfer, form images of unity and family. In the denotative meaning "Any perennial woody plant of considerable size (usually over twenty feet high) and growing with a single trunk" [4], the semantic element "considerable" through metonymic transfer can be included in the structure of the image of an object of sacred reverence. In this case, the tree represents some deity. In the same structure of meaning, there is the semantic element "growing", which, through comparison, is reinterpreted through the property of the tree's growth into a source of energy. The individuality of the author's worldview is expressed through the modification of commonly accepted meanings of the symbol, namely, through the author's use of a new interpretation of the symbol "Tree" as a human being: (1) "Far more than ourselves they are social creatures <...> They are all in some sense symbiotic, being together in a togetherness of beings".

In this case, through the context, the word "trees" acquires symbolic content in terms of reflecting the complexity of relationships in nature, society, and human consciousness. Describing a tree in terms of characteristics inherent to humans, for example, "their names and habits and characters on an emotional parity with those of family", and vice versa, describing a human using concepts related to gardening, for example, "He had himself been severely pruned", contribute to the emergence of a metaphorical relationship between "tree" and "human". Thus, the high expressiveness of the artistic symbol contributes to the revelation of the author's intention, expressing profound thoughts and ideas: human and nature are one whole, entities of one system, and as such, they are subject to the same laws.

The process of symbolizing the word “Garden” also occurs within the context where the author interprets this symbol in commonly accepted meanings, such as cultural images of beauty, fertility, as well as, according to Biblical texts, in the images of paradise and the Garden of Eden. Linguistic analysis of the word “garden” indicates the intentional meaning of "an area of land used for growing vegetables or flowers," where the semes “flowers” and “growing” respectively denote beauty and fertility. The change in the meaning of the symbol “Garden” occurs through metaphorical transfer and comparison through its usage as the meaning of “Society”: “emblematic walled garden of civilization”; “All experience of it through surrogate and replica, through selected image, gardened world, through other eyes and minds, betrays or banishes its reality”.

Reference:

1. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / Алексей Федорович Лосев. – М.: Искусство, 1976. – С. 4.
2. Аверинцев С. С. Символ // Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред. А. Н. Николюкова. - М.: НПК «Интелвак», 2003. – С. 976-978
3. <https://litra.bobrodobro.ru/7295>
4. Fowles J. R. The Tree / J. R. Fowles. – N. Y.: Ecco Reissue Edition, 2010. – 98 p.

Scientific supervisor – Kushkarova G.K.,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor

CORRELATION OF CONCEPTS OF LINGUISTIC STRATEGIES AND TACTICS

Aitkalieva Sh., Amangeldikyzy A., Kazbekova B., Nurikulova G. Tokaeva T.
4th year students of the EP «Foreign Philology»
ARU named after K. Zhubanova

In the process of revealing the peculiarities of the relationship between the concepts of linguistic strategies and tactics, our attention was drawn primarily to their similarities and differences.

O. S. Issers argues that if a speech strategy is interpreted as a set of speech actions, the task of which is to solve the general communicative task of the addressee, then speech tactics should be understood as one or more actions that contribute to the implementation of the strategy. In this case, the concept of strategy includes the idea of planning, which is aimed at further implementation of speech actions [1, 44].

Thus, the author adheres to a cognitive approach in defining the concept of strategy, unlike M.L. Makarov, who defines "strategy" more from the standpoint of a pragmalinguistic approach. Unlike speech strategy, speech tactics are more specific, they are more correlated with a more specific intention of the addressee in a specific speech situation than the general idea of his speech. Usually, any speech strategy consists of a number of tactics, which, in turn, include several speech moves [2, 58].

According to O. Ya. Goikhman and T. M. Nadeina, "the communication strategy is implemented in speech tactics, which are understood as speech techniques that allow you to achieve your goals in a specific situation" [3, 19].

This position can be clarified with the help of a study by S. S. Borisova, which identifies speech strategies (in the author's terminology they sound like "general strategies"), within their framework identifies tactics ("private strategies") correlated with private intentions, and they, in turn, are implemented using specific language tools. Thus, the persistence of media texts such as analytical articles is realized by a general communicative-invasive strategy and includes private

rational, emotional, value strategies that implement, respectively, rational, emotional or impact on the values of the addressees. Thus, cognitive strategy decides which tasks to set, and tactics determines how to put them into action [4, 67].

The existence of manipulation in general and the influence on public opinion through the mass media in particular is an indisputable fact of modern human life, but these processes have not been fully studied. Manipulation is a phenomenon that is actively studied in the framework of such sciences as psychology, sociology, political science, advertising, PR technologies. However, the linguistic side of manipulation has not been sufficiently studied for a deep and complete understanding of the essence of the processes occurring during exposure, as well as for understanding, which linguistic means are involved in manipulation.

Let's define the ratio of the terms "strategy", "tactics", "and technique". The strategy is implemented in speech tactics, tactics, in turn, consist of communicative moves. The authors establish a relationship of subordination between the concepts of "strategy" and "tactics". The variety of definitions of strategies and tactics explains the existence of different approaches to the study, description and typologization of these concepts. Not all authors, exploring the nature of manipulation, are engaged in determining the types of impact; some researchers limit themselves to listing strategies and tactics, as well as analyzing essential features in different directions. For some researchers, typologization is not the main purpose of studying methods of manipulation, however, in the works there is a selection of principles that can potentially become the basis for classifying means of manipulation.

Kara-Murza considers it important to note that the targets of manipulation can be different and among them notes the impact on logic, the way of thinking, and the sphere of feelings, imagination, attention and memory. The researcher divides the types of thinking into logical and associative, arguing that the methods of influence vary depending on the chosen target. In this regard, the author studies in detail various aspects of manipulation – from institutional to myths and fears fixed in the consciousness of a person, a people [5, 47].

Leaving the classification of strategies and tactics outside the scope of the work, S. G. Kara-Murza writes about such methods of manipulation as the creation of a special language of images, the exploitation of the authority of science (especially the operation of accurate data and terms). Exploring the manipulation characteristic of the mass media, the author writes about the use of changed meanings and concepts, simplification, stereotyping, affirmation, repetition, fragmentation, giving the message urgency, sensationalism. Bearing in mind that "the object of influence is a person, we consider it possible to separate strategies depending on the aspect of the object to which manipulation is aimed (intelligence, will, feelings). We assume that manipulation occurs in several directions and can be aimed at the intellect, will or feelings of the manipulated object, at a combination of two or all components at the same time. We believe that the means of influence may well be divided according to the aspect of the object being affected" [5, 48].

"Intelligence" (from Latin. intellectus – cognition, understanding and reason) is defined as "a person's thinking abilities, mind, level of mental development". It is fair to say that the effect on intelligence can be carried out using techniques and tactics that rely on a logical component in consciousness, for example, through argumentation.

According to A. N. Baranov, argumentation can be considered as a mechanism of influence on human logic: "Argumentation is a set of procedures on models of the world ... participants in a communication situation". The methods that affect the rational component of human perception of the world can be attributed to influence with the authority of science and statistical data, since it is believed that "numbers do not lie" and have "dry mathematical accuracy". Science is exploited by manipulators and using terminology, which gives great importance to the statement. The authority of science can be supported by the so-called "anonymous source", "anonymous opinion of the authority" through an appeal to a mysterious specialist or a person with allegedly reliable information. In this case, there is an impact on the intelligence of the recipient of manipulation. "Will" is "one of the properties of the human psyche, expressed in the ability to achieve goals set for oneself, the realization of aspirations". The cognitive mechanisms

involved in influencing the will of the addressee should suppress the natural desires and needs of a person; influence the subconscious, instilling the necessary attitudes of the manipulator "I need", "I must". The effect on the will can occur through suggestion, substitution of the settings of the object of manipulation with the settings offered to it by the manipulator [6, 24].

V. M. Bekhterev, from the position of a psychotherapist, defines suggestion in this way: "This is nothing more than the influence of one person on another by directly instilling ideas, feelings, emotions and other psychophysical states without the active attention of the person being suggested". Thus, we can talk about manipulation as a phenomenon based on the mechanisms of suggestion, which is carried out by imposing a certain idea, thought and position. Such an introduction of the necessary installations occurs using repetition, stereotyping, and simplification of information received by the addressee. "Feeling" is defined as "the ability to feel, perceive the phenomena of objective reality". Since human feelings are a variable category, it is also susceptible to influence, and even more so than intelligence and will, since we are talking about the possibility of the existence of different sensory perceptions of the same object [7, 46].

Thus, any communication strategy, including manipulative, is implemented in speech tactics, which represent a choice and sequence of speech actions characterized by their task within a certain communicative strategy. The second and third chapters of this work, devoted to the consideration and analysis of manipulative strategy based on over-the-counter drugs, describe the tactics involved in its representation, taking into account nonverbal and verbal means. The purpose of advertising is to familiarize people with the product, with its advantages and advantages in order for recipients to have a desire to purchase this novelty. The advertisement should be interesting, original, and attract the attention of the addressees.

In modern linguistics, verbal manipulation and manipulative strategies within the framework of speech influence remain insufficiently studied phenomena. Despite the presence of a large number of scientific papers, the weak elaboration of theoretical issues and high practical needs allow us to speak about the relevance of the study of the phenomenon of manipulation [8, 55].

From a pragmatic point of view, advertising texts are texts aimed at promoting or presenting goods or services in order to increase their sales. From a functional point of view, this type of creolized text simultaneously becomes both a means of mass communication and a specific kind of linguistic influence (manipulation). Thus, advertising appeals are essentially strategies that regulate consumer behavior by appealing to their needs, and therefore to their emotions and feelings.

Modern advertising text refers to texts with collective authorship. First, the advertiser (addressee), who seeks to sell his product, sets it. Next, it is processed by an advertiser (intermediary) — a hired specialist in creating an advertising product. Finally, the advertising text is subject to correction by the media broadcasting it to a wide audience. The addressee formulates a practical strategy (sale of goods), and the intermediary formulates a communicative one. Thus, the strategy is doubled: the addressee knows the first, and the second is hidden from him [9, 73].

When creating an advertising product, the advertiser always focuses on the potential consumer, taking into account his gender, age, initial knowledge of the product and value orientations (presuppositions), which allow to achieve the greatest impact (pre-promotional effect), i.e. force the consumer to purchase the product.

Manipulation in an advertising text is the use of language features and principles of its use in order to covertly influence the addressee in the direction necessary for the speaker. Significant discrepancies between the practical and communicative strategies of the advertising text, as well as such characteristics as a hidden directional effect on the management of perception and behavior of the addressee make it possible to attribute any modern advertising text to the field of manipulative influence, and communicative strategies in creating an advertising text to manipulative ones. The essence of any communication strategy lies in the speaker's ability to

model the situation using available communication tools and methods in order to achieve the desired result. The mechanism of building a communicative strategy can be represented as a set of actions originating in a presuppositional basis (motive and goal), and aimed at achieving the perlocative effect defined by them: motive => goal => strategy => tactics => technique => means => effect. If a communicative strategy is understood as a set of actions aimed at solving a common communicative task, then tactics can be considered one or more actions that contribute to the implementation of this strategy.

The strategic plan determines the choice of tactics and techniques for its implementation. Among the manipulative techniques used in communication strategies, implicatures are most often found. An implicature is a non literal part of the meaning of a text. This is not something that is directly stated, stated in the text (explicature), but the conclusions deduced from the statement by the addressee and perceived by him as implied by the speaker [10, 90].

The same manipulative strategies and linguistic means of their implementation in some cases serve to skillfully mislead with their help, in others — to soften the categorical nature of the message or to make it more expressive. With regard to advertising texts, it is appropriate to talk about soft guiding manipulative strategies and rude ones using openly manipulative techniques. Manipulative strategies in advertising discourse are based on concepts representing significant elements of the addressee's linguistic worldview. The creator of the advertisement appeals to a certain concept in order to evoke the right emotions in the recipient.

References:

- 1 Issers O. S. Communicative strategies and tactics of the Russian language. - Moscow: Unitorial URSS, 2003. – 284 p.
- 2 Makarov M. L. Fundamentals of the theory of discourse. – M.: ITDGC "Gnosis", 2013. – 280 p.
- 3 Goikhman O. Ya., Nadeina T. M. Speech communication / Edited by Prof. O. Ya. Goikhman. – M.: INFRA-M, 2003. – 272 p.
- 4 Borisova S. S. Persuasive strategies in analytical genres of media text: dis. ...cand. Philol./ Borisova Svetlana Sergeevna. – Voronezh, 2016. – 152 p.
- 5 Kara-Murza S. G. Manipulation of consciousness. - Moscow: Eksmo, 2007. – 864 p.

Scientific adviser Kushkarova G.K.
Cand. of Philological Sciences, Associate Professor

FORMATION OF A VALUE-BASED EDUCATIONAL SYSTEM OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Seilkhan K, Tasbolat A, Yerlanova Zh
ARU named after K. Zhubanova

Value-based education is a paradigm shift that transcends the conventional emphasis on scholastic achievement. It underscores the nurturing of students' ethical character and personal virtues, such as empathy, respect, and responsibility. This report amalgamates salient points from diverse sources to offer a holistic understanding of the tenets, execution, and influence of value-based education.

Kazakh educator M. Zhumabaev: «...The teacher is obliged to bring up a child of the same nationality, since the child of each nationality serves his nation». The level of conscious upbringing and high-quality education of the younger generation depends, first of all, on the teacher's training, formation and honing of his experience.

The Core and Objective of Value-Based Education Value-based education aims to instill positive universal values in students, motivating them to embody these values in their everyday

lives. The primary objective of this educational system is to enlighten an individual's inner self, promoting a profound comprehension of life and equipping them to deal with the intricacies of the contemporary world. It extends beyond academic learning to inculcate virtues vital for personal growth and societal prosperity.

The Function of Teachers in Value-Based Education Teachers are perceived as architects of the nation, entrusted with the duty to shape their students' character and integrity through value education. The success of value-based education significantly depends on the teacher's capacity to weave values into their instruction and exemplify these virtues in their conduct. The teacher's training and experience are pivotal in delivering high-quality education that accentuates conscious upbringing.

Integration of Curriculum and Classroom Practice A value-oriented curriculum focuses on fostering a positive self-esteem in students and enhancing their ethical and relational abilities. Schools like Pixies Hill School have devised curricula that present value-centric questions for teachers to embed within their lessons, illustrating practical methods to incorporate values across various subjects. The result of such education is not merely ethical intelligence but also self-leadership, empowering individuals to realize their potential.

Impact on Students and School Culture Value-based education has demonstrated a positive influence on school culture, fostering healthier relationships and superior learning outcomes for students. It allows students to internalize and act upon a personal ethical code, which is crucial for cultivating quality education. Students in value-based schools evolve a growing comprehension of virtues and strive to integrate them into their lives.

The Significance of a Supportive Environment The efficacy of value-based education is amplified when there exists a supportive environment both at home and school. A positive classroom culture that actively appreciates and promotes positive behavior is essential for the successful implementation of value-based practices. This engenders a culture where learners experience and learn to live those positive universal values firsthand throughout their education.

The Wider Societal Consequences The future of a nation is intimately linked to the education of its generation, as it molds the nation's sovereignty and policy decisions. Value-based education is viewed as a remedy to the erosion of moral values among the youth, underscoring the need for a collective reassessment by parents, teachers, and society concerning the education they envisage for the forthcoming generation.

Value-based education is an all-encompassing approach that aspires to mold students into ethically grounded, compassionate, and accountable individuals. It necessitates the dedication of educators to exemplify and impart values, the integration of these principles into the curriculum, and the backing of the entire school community. The impact of such an education surpasses academic success, contributing to the development of a spiritually enriched and nationally aware generation capable of leading a disciplined life and making a positive contribution to society.

References:

1. Korkmaz G., Kalaycı N. Theoretical foundations of project based curricula in higher education //Cukurova University Faculty of Education Journal. – 2019. – T. 48. – №. 1. – C. 236-274.
2. Safonova V. V. Cultural studies in the system of modern language education //Foreign languages at school. – 2001. – T. 3. – C. 17-24.
3. Galskova N. D., Gez N. I. Theory of teaching foreign languages. Linguodidactics and methodology //Moscow: Publishing Centre "Academy. – 2004. Hawkes N. Values-based Education 21 //Second International Research Handbook on Values Education and Student Wellbeing. – 2023. – C. 397.

Scientific adviser – Mursalieva Agaisha senior lecturer
K.Zhubanov Aktobe Regional University Aktobe, Kazakhstan

ЕСЕТ БАТЫР КЕШЕНІНІҢ ТАРИХЫНДАҒЫ МҰХТАР АРЫННЫҢ РӨЛІ

Оразбаев А.М.

1 курс магистранты, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ.,
Қазақстан.

almatorazbayev@mail.ru

Есет батыр Көкіұлы XVII ғасырдың екінші – XVIII ғасырдың бірінші жартыларында өмір сүрген, өзінің өр тұлғасымен қазақ қауымының тарихында өшпестей дүбірлі із қалдырған ірі тұлға. Бірақ ол туралы тарихнамада қосалқы ғана айтылып жүргені болмаса, нақты зерттеліп, ғылыми тұрғыдан күні бүгінге дейін өз бағасын шындық тұрғысынан алған жоқ. Батыр өмірнамасы бізге «ақтаңдақ» болып жеткен. Өмірінің әрбір кезеңі, халық үшін істеген тарихи қызметі, істері, сайып келгенде, қаһармандық жолы әлі де терең зерттеуді қажет етеді. Осы тұрғыдан келгенде бірең-сараң зерттеушілердің бірі Байдосов Зәкіратдиннің «Үш ғасыр перзенттері» атты еңбегінде Есет батыр жайлы, оның соғыс кезіндегі жасаған тактикалары жайлы біршама деректер беріледі. Бүгінгі Қазақстан егемендігінің тарихи тамыры Есет заманында жатыр. Есет батыр өмірі – тарихи тағылым. Есет батырдың мерейтойын өткізудің тарихи маңызы зор, ол жас ұрпақтарға тәрбиелік жол, рухани азық, ұлттық санаға құйылар нәр. Халық санасында Есет батырдың қайта тірілген зор тұлғасы, оған көрсетілген қазіргі үш ұрпақтың сый-сыяпаты мәңгі қалады. Есет ұстаған ту мазар қайта көтерілді. 2017 жылы Есет батырдың 350 жылдық мерейтойындағы болашақ ұрпақ батырға тәубе еткендігін де жазып өткен [1].

«Бестамақ» ауылындағы биік төбеге Есет Көкіұлына 1750 жылдары кесене тұрғызылды. 1979 жылы жергілікті тұрғындар батырымызға ақ кірпіштен құлпытас орнатты. Биіктігі 1,7 м, ені 3 м, ұзындығы 5 м құлпытас кейінгі жылдары алынып тасталған [2]. Төбе басындағы Есет батырдың жаңа кесенесі 1992 жылы даңқты бабамыздың туғанына 325 жылдығын атап өту қарсаңында тұрғызылды.

Бұл кешеннің құрылуына себепші болған бірден-бір тұлғалардың бірі – Мұхтар Ғалиұлы Арын. Ол өзінің түгел дерлік өмірін ұстаздыққа арнаған. «Адамның айнасы – адам» деген секілді, Мұхтар Ғалиұлы Алматыдағы шет тілдер институтынан бастап, Абай атындағы Қазақ педагогикалық институты мен Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе педагогикалық институтына дейін үзбей дәріс сабақтар берумен айналысқан. Өмірінің соңғы жылдарын ректорлық қызмет те атқарып, оны Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің депутаттығымен ұштастырды.

ҰҒА-ның корреспондент мүшесі, профессор Әбдімәлік Нысанбаев ұстаздың негізгі мақсаты жайлы былайша бағалап өткен еді: «Сондағы мақсаты - жастарға білім берудің құқықтық негізін қалыптастыру мен мұғалімдердің мүддесін қорғау. Бұл да ардақты ұстаздың әмбебаптығының айғағы» [3,56].

Ал философия ғылымының докторы, профессор Қатыршат Шүлембаев Мұхтар ұстаз туралы мынадай деректі еске түсіреді де, оның басқа ғылым салаларын зерттеуге деген ізденімпаздылығын ескереді: «...Жұмыстан тыс уақытта кең отыратын, әңгімеге үйір, қазақ тарихына үңіле қарайтын жан болатын. Қызмет бабында тынымсыз, әрдайым ізденіс үстінде жүретін» [3,109].

Осылайша, бұл ірі тұлғаның терең гуманитарлы білімі болғандығын, бірнеше тілді меңгеріп, қазақ, еуропа тарихынан, әдебиетінен терең хабардар ғалым болғандығын айтып өткен жөн.

Ғалымның жан-жақтылығы жайлы филология ғылымының докторы, профессор Рәбиға Сыздықтың «Ісі өнегелі, есімі ардақты азамат» атты мақаласында жақсы баяндалған. Ақтөбеге жасаған сапарында бір емес, бірнеше адамның ауызынан: «Мұхтар Ақтөбе жұртшылығының маңдайына біткен жұлдызы болды. Ұлттық санамызды көтеруге сонау қиырдан құдайдың өзі жіберген бақыты» деген сөздерді естігенін жазды автор. Оған себеп болған оқиға қазақ халқының батыры Тама Есет Көкіұлының 300 жылдық

мерейтойы болатын. Бұл мерейтойда бой көрсеткен Мұхтар Ғалиұлының батыр туралы кесенені тұрғызуға себепші болған тұлға ретінде танылады. Ол осы өңірде мекен еткен батыр бабалардың, майталман өнер иелері бар ма, осылардың барлығын еске алудан бастап, күмбез - кесене орнаттыру, жиын - мәслихаттар өткізу секілді іс - шаралардың алдында, бас қасында жүргендігі туралы да сөз болған. Бұл мақаланың негізгі арқауы да 300 жыл бұрын өткен Тама Есет батырға кесене тұрғызуға арналған әрекеттерге күш - жігер жұмсағандығы жөнінде еді.

Одан кейін Рәбиға Сыздықтың айтуынша, Мұхтар Ғалиұлы 1994 жылы Темір қаласынан, Ақтөбеге қаласына әдейі жол тартып, Тама Есет батырға арналып тұрғызылған кесенені көріп қайтады. Бұл кезде де Мұхтар Ғалиұлы өзінің жан - жақтылығын байқатады. Сапарластарына тарихтан білетін көп әңгіме-оқиғаларын айтып, кесене орнатылған маңайды болашақта археологиялық, тарихи ізденістермен зерттеу керектігін, бұл өлкеде қазақ халқының жер, ел тәуелсіздігі үшін жүргізілген айқас - соғыстардың тарихи таңбалары жатқанын бір түсіндіріп өткен екен. Сонымен бірге осы сапарда сапарластарына өзі басқарып жүрген институт мұғалімдері мен шәкірттерін ұйымдастырып, экспедициялық жұмыстарды бастауды ойланып жүргендігі жайлы ойын білдірген. Жалғыз бұл маңай емес, Ақтөбе облысының көптеген өңірлерінде тарихтың талай іздері жатқанын санамалап айтқан уақытта қасындағы ғалым - зерттеушілер Мұхтар Ғалиұлының білім көкжиегі кең адам екендігін жақсы бағалаған [3,71].

Жалпы, Тама Есет батыр кесенесі 1750 жылы салынып, киелі орынға айналған. 1979 жылы екінші рет жергілікті тұрғындар батыр аруағына тағзым етіп, биіктігі 1,7 м, ені 3 м, ұзындығы 5 м ақ кірпіштен кесене тұрғызса, 1992 жылы үшінші рет Маңғыстаудың ұлутастары мен мәрмәр тастарын пайдаланып, зәулім әшекейлер салды. қазақтың киіз үйлері түріндегі кесене Есіктің үстіңгі бөлігінде биіктігі 12 м, оның үстінде биіктігі 3 м найза бар Есет батырдың бейнесі орналасқан. Кешен 2013 жылы 27 желтоқсанда пайдалануға берілген. Бейіт авторы – сәулетші Тоқтаған Жонысбеков. Есет батыр кесенесі тарихи ескерткіш ретінде тіркеліп, туристік маршрутқа енгізіліп, мемлекет бақылауына алынды. Ғимарат ішінде мұражай бөлмесі, намазхана, 180 орындық зал, 12 орындық VIP бөлме және 3 жазғы отыратын орын және асхана бар [4].

2012 жылы батырға арналып атап өтілген мерейтой Алға ауданында аталып өтілді. 1992 жылдың 3-4 қыркүйегінде Есет батырдың 325 жылдығы атап өтілсе, 2012 жылы батырдың 345 жылдығы мерейлі Алға ауданында аталып өтілді. Іс- шара «Ерлікке тағзым – ұрпақтар міндеті» атты ғылыми-тәжірибелік конференциямен басталып, батыр бабамыз жерленген Бестамақ әргесінде ас берумен, түрлі мерекелік іс-шаралардың өткізілуімен жалғасын тапты. Сол кездегі облыс әкімі Архимед Мұхамбетов мерейтойдың дұрыс өткізілуін жіті қадағалады. Сонымен бірге Есет Көкіұлы кешенінің қызметкерлері үшін автомобиль көлігінің кілтін табыстады. Ғылыми-конференцияда философия ғылымының докторы Алтай Тайжанов, Шымкенттен келген А. Дүйсенбаев, қызылордалық С.Өтегенов сынды зерттеушілер батыр жайлы тарихи деректерді жүйелеп, кейбір көмескі тұстарын нақтылап, батырдың тарихи тұлғасын зерттеу жалғаса берсе деген жақсы тілектерін білдірді [5].

Осылайша, Есет батырдың мемориалдық кешені тарихи ескерткіші ғана емес, сонымен қатар қазақ халқы үшін ұлттық мақтаныш пен өзін-өзі танудың символы болып табылады. Оның ұлылығы мен маңызы тарихи мұраны сақтау мен болашақ ұрпаққа берудің маңыздылығын еске салады. Мемориал мәдени және тарихи құндылықтарды құрметтеудің маңыздылығын көрсете отырып, ел тұрғындары мен қонақтары арасында қажылық пен құрметке айналды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Үш ғасыр перзенттері [Мәтін] : (жалпы, арнаулы орта және жоғары оқу орындарындағы Қазақстан тарихы, өлкетану пәндері оқытушыларына, студенттерге

жәрдемдік құрал) / З. Байдосұлы ... – Ақтөбе : Полиграфия, 1997. - 336, [1] б., [9] п. сурет; . – 2000 дана – 5-7667-4338-6

2. Өтеуілұлы Ө. Есет батыр мемориалдық кешені. Алматы ақшамы. – 2017. – 21 желтоқсан. №155. -136.

3. Нар қазақ. Профессор Мұхтар Арын туралы естеліктер. – Алматы: “Арыс” баспасы, - 1996. – 272 б.

4. <https://abai.institute/rus/post/memorialnyi-kompleks-eset-batyr-kokiuly-250/?ysclid=lujvrdx40959557452>

5. Кемал Б. Тама Есет Көкіұлының туғанына 345 жыл. – КЕРЕК.info.№43 (301).-24 қазан 2012 ж. – 20 б.

Ғылыми жетекшісі – т.ғ.д., профессор Бекназаров Р.А.

СПОРТШЫ ЖАСТАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

А.Т. Тажигалиев

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан.

«Жеке адам» - ұғымы өте көп қырлы, кең ұғым. Жиі жағдайда адамның жеке басын оның әлеуметтік қалыптасқан қасиеттерінің жиынтығы негізінде қарастырады.

Спортшының жеке басына қатысты психологиялық міндеттерді шешуде адамның жалпы, тұтас психологиялық негізінің білімінсіз мүмкін болмайды. Жеке адам – адамның жеке іс-әрекеті және әлеуметтік-тарихи дамудың өнімі. Ол сана мен әлеуметтік қасиеттер жүйесіне ие, қоғамда белгілі бір функция атқарады.

Спортта, өзге іс-әрекет түрлеріндегі сияқты даралық үлкен маңызға ие. Табысты нәтижеге жету тек қана спортшының жеке басының даралық ерекшеліктерін дұрыс есепке алып ескергенде ғана мүмкіндік болады. Спортшының жеке-дара ерекшеліктерін білу арқылы ғана, оның мүмкіндіктерін толық дамытып, әрі тиімді қолдануға болады.

Жеке адам өз қасиеттерінің белгілі бір жүйелілігі, бірлігі және тұрақтылығымен сипатталады. Спортшының жеке басы шынайы спорттық іс-әрекетте қалыптасады, әрі эмоция, сезімдер, шығармашылық пен интеллект белсенді байқалады.

Спортшының іс-әрекетіндегі психикалық белсенділік танымдық және қозғалыстық деп анықталады. Олар өз кезегінде детерминацияның биологиялық және әлеуметтік факторлармен шарттасады. Биологиялық факторларға: қозғалысты қажетсіну, өмір мен денсаулықты сақтау жатады. Әлеуметтік факторларға: іс-әрекеттің мазмұнды ерекшеліктері, әрекетті өзге адамдардың бағалауы, өз іс-әрекетінен адамның қанағаттану сезіміне ие болуы.

Спортшының жеке өз басының психикалық процестері мен күйі, қасиеттерін саналы түрде бақылап, әрі реттеуі өте маңызды болады. Ерекше зейін қоюды спортшының интеллектуалды іс-әрекеті қажет етеді. Спортшының ақыл-ой (интеллектуалды) іс-әрекеті ерекше көңіл бөлуді қажет етеді. Мысалы, спорттағы тактикалық шеберлік тактикалық ойлаудың даму деңгейінен тығыз байланысты.

Тактикалық іс-әрекет перцептивті, психомоторлық мүмкіндіктерді және белгілі бір білім мен шеберлікті қажет ететін кешенді іс-әрекет жүйесін білдіреді. Интеллектуалды, яғни ақыл-ой қабілеттері негізін қалаушы рөл атқарады.

Дұрыс және тиімді тактикалық іс-әрекеттердің жүзеге асуы – бұл ойлау жұмысының нәтижесі, онда сананың басшылығы тарапынан танымдық, эмоционалды – еріктік қабілеттердің байқалуы есебінен дене, техникалық күш-қуаттың белсендену процесі ыңғайлы болады.

Ойлау процестері ішкі сөйлеудің жүзеге асуына негізделі отырып, іс-әрекетті

барлық бағытта психологиялық қамту үшін өзіне ықпал етудің механизмдерін анықтайды. Ол психологиялық қамтуды құрайтындар: мотивация, реттеу, әрекетті орындау.

Олардың көмегімен моторлы іс-әрекеттерді орындау жағдайында оқиғаларды болжау және көрнекі бейнелерді тікелей қабылдау процесі жүзеге асатын болады.

Интеллектуалды белсенділік іс-әрекеттің өзгеру жағдайларына бейімделу механизмдерінің өзектенуінің маңызды шарасы болып табылады. Олардың көмегімен ситуацияны бағалау процестері, дұрыс қарсы әрекетті таңдау, спортшы күш-жігерін реттеу және мінезбен іс-әрекеттің өзгерісі жайлы шешім қабылдау жүзеге асатын болады.

Сондықтан да, спортшының психологиялық функцияларының қатарына іс-әрекеттің функционалды-реттегіш компоненті ретіндегі интеллектуалды белсенділік функциясын жатыстыруға болады. Іс-әрекеттің белсенділік функциясы спортшының нақты іс-әрекет ситуациясында дене күші, тактико-техникалық шеберліктерін байқату мүмкіндіктерін сипаттайды. Интеллектуалды және қимылдық белсенділік шынайы іс-әрекет жағдайларында өзара тығыз байланысты болады.

Спортшының іс-әрекетін психологиялық қамтамасыз ету қимылдық іс-әрекеттің тиімділігінің функциясы ретіндегі сол кезеңдегі оның психикалық процестеріне байланысты болады. Ол процестер: ойлау, ес, зейін, түйсік пен қабылдау, қиял.

Қимылдық тәжірибе, яғни шеберлік пен дағды және жеке адамның қасиеттеріне, яғни спорттық мінезге өте байланысты болады. Әсіресе ағзаның функционалды күйі ерекше маңызға ие.

Қимылдық белсенділіктің байқалуы – бұл әрекет. Ерікті қимылдарды басқару психологиялық заңдылықтар негізінде жүзеге асады. И.М.Сеченов (1935) заңдылықтарының үш түрін анықтады:

1) бүкіл қол, аяқ, бас, кеуденің барлық қарапайым қозғалыстарын адамға жаттығып үйренген соң, оның еркіне бағынатын болады;

2) неғұрлым қимыл жақсы жатталса, соғұрлым ол ерікке оңай бағынады немесе керісінше;

3) ерік билігі тек қозғалыстың басы мен аяғына қатысты, әрі оның күшеюіне немесе әлсіреуіне де қатысты, қозғалыстың өзі әрі қарай еріктің қатысынсыз жүзеге асатын болады.

Психологияда келесі қозғалыстар түрлерін ажыратады: дене тұрқының қозғалысы, локомация, ым-ишара, қимыл, семантикалық қозғалыстар, сөйлеу, жұмысшы қимылдар. Спорттық тәжірибе үшін ең маңыздысы жұмысшы қимылдар. Олар ерікті және негізгі іс-әрекет мақсатына жетуге бағытталған іс-әрекеттерді орындаумен байланысты болады.

Келесі қимылдар қасиеттері (жылдамдық, нақтылық, күш, қарқын мен ритм, координация, икемділік пен ептілік), әрі іс-әрекет жағдайларына қимылдардың бейімделу деңгейі спорттық нәтиже үшін үлкен маңызды болады.

Спорттық іс-әрекет спортшының келесі бағыттарда байқалатын танымдық белсенділігінсіз жүзеге аса қоймайды. Ол келесі бағыттар:

1) адамның өзін-өзі спортта тануы;

2) спорттық іс-әрекет пен спорт заңдарының ерекшеліктерін тану;

3) спорттық тәжірибенің сезімдік тұстарын тану.

Іс-әрекет міндеттерін шешу негізіндегі дене және психикалық белсенділіктің байқалуы, мотивация, реттеу және перцепция процестерін жүзеге асыруға бағытталған. Шартты түрде бұл құбылысты спортшының іс-әрекетінің функционалды – реттегіш компоненті деп анықтауға болады.

Іс-әрекеттің психологиялық қамтамасыздандырылуының мәні дегеніміз бұл ағзаның адекватты, яғни дұрыс, тиімді бейімделуін жаттықтыру немесе жарыстық сипаттағы іс-әрекеттерді орындау жағдайларына сәйкестендіріледі. Объективті шындықты қабылдау, оның объектілеріне мән беру және өз іс-әрекетін түзету – мұның барлығы қажет етілген мінез-құлық пен спортшы күйін-жайын қалыптастырудың басты шаралары болып табылады. Іс-әрекеттегі психикалық белсенділік танымдық және іс-қимылдық болып

анықталады, олар өз кезегінде детерминацияның биологиялық және әлеуметтік факторлармен шарттасады. Дене белсенділігінің биологиялық факторларына келесілер жатады: қимылды, өмірді сақтауға, денсаулықты сақтауға қажеттілік.

Әлеуметтік факторларға – іс-әрекеттің мазмұнды ерекшеліктері, өзге адамдардың іс-қимылды бағалауы, өз іс-қимылдарына қанағаттану сезімі.

Іс-әрекеттің функционалды – реттегіштік бөлігі ретіндегі белсенділіктің танымдық және іс-қимылдық өнімділігі спортшының икемделгіш қабілеттеріне тәуелді болады.

Бұл факт атлет әрекет ететін ситуацияны қабылдау процестерінде айқын байқалады. Көрсетілген тәуелділіктің үлгісі болып эмоционалды күйдің реттелу процестері, іс-әрекеттің сыртқы жағдайларының динамикалық, құбылыстарына реакция білдіру, жарыс кезіндегі мінез-құлық коррекциясы табылады. Егер де спортшы өзінің жеке күйін-қалпын басқара алмаса, онда оның іс-қимылдары ретсіз, дұрыс болмауы мүмкін. Әрине, бұл ол орындайтын іс-қимылдардың ұйымдаспаушылығына әкеліп соғады.

Психологияда келесі іс-қимылдар түрлерін ерекшелеп бөледі: дене тұрқы, локомоция қимылы, ым-ишарат, семантикалық қимылдар, сөйлеу, жұмыс қимылдары.

Спорттық тәжірибеде жұмыс қимылдары маңызды болады. Ол іс-әрекеттің негізгі мақсатына бағытталған ерікті және соған байланысты қимылдар болады.

Жылдамдық, күші, нақтылық, қарқыны мен ритм, икемділігі мен ептілігі сияқты іс-қимылдар қасиеттері, әрі іс-әрекет жағдайларына икемделу деңгейі спорттық нәтиже үшін үлкен маңызды болады.

Танымдық белсенділік функциясы кәсіптік бейімделу процестерімен тығыз байланысты. Берілген жағдайда іс-қимылды қажетсіну спортшының спортпен кәсіби айналысуға ұмтылуын анықтай қоймайды. Ол дене жаттығуларын жүйелі орындауға қызығудың қалыптасу шарты ретінде ғана болады.

Спортшының кәсіби мәнді, маңызды мотивациясының қалыптасуы ең алдымен спорттық іс-әрекеттің әлеуметтік факторларына байланысты. Мұнда іс-әрекеттің мазмұнды ерекшеліктері, спорттық теріс, дұрыс сипаттамалары. Спорттағы жеке тұлға дегеніміз кім? Кез келген өзге ғылымның жеке саласы өзінің түпкілікті шешімдеріне сүйенгені сияқты, спортшының жеке басына қатысты психологиялық міндеттерді шешуде адамның жалпы жеке басының психологиялық негізі жөнінде білімсіз мүмкін болмайды.

Жеке адам – тарихи-әлеуметтік дамудың және жеке адам іс-әрекетінің жемісі. Оның санасы бар және қоғамда белгілі бір функцияларды орындайтын әлеуметтік қасиеттер жүйесіне ие.

Спортта басқа іс-әрекет түрлері сияқты даралық үлкен орын алады. Табысқа жету тек қана спортшы өзінің жеке-дара ерекшеліктерін дұрыс есептегенде ғана және осы негізде арнайы техникo-тактикалық стильді қалыптастырғанда ғана мүмкін болады. Спортшының жеке-дара ерекшеліктерін біле отырып, оның мүмкіндіктерін толық дамытып, әрі тиімді қолдануға болады. Жеке адам өз қасиеттерінің белгілі бір жүйелілігімен, бірлігі және тұрақтылығымен сипатталады.

Жоғары деңгейдегі спорт, оның жетістіктері спорт ұйымдарының алдына үлкен мақсаттар қояды және спортшылардың жаңа дайындығын талап етеді. Ұзақ мерзімді спорттық дайындық-бұл спортшыны даярлаудың ұйымдастырушылық ерекшеліктерін, әдістерін, әдістері мен міндеттерін өзгертуді қамтамасыз ететін кешенді білім беру жүйесі. Спорт түрі мен бағытын таңдау туралы мәселе назарға алынды. Балалар мен жасөспірімдердің мүмкіндіктерін болжау үшін жаттықтырушы дарынды адамдарды табу міндетін қояды. Математикалық болжауды жетілдіру проблемасы қазіргі уақытта елдегі және шетелдегі мамандар тарапынан үлкен проблема болып табылады.

Спорт мектептеріне "спорттық" балаларды іріктеудің ғылыми негізделген тәсілдері, сондай-ақ спортшыларды даярлаудың заманауи жүйесіндегі нәтижелерді болжау жаңадан келгендерден бастап халықаралық деңгейдегі спорт шеберлеріне дейінгі өсу және ғылыми-зерттеу әзірлемелерінің кезеңдерінен өтеді.

Отандық ғалымдардың ең маңызды ізденістерінің бірі спорт түрін таңдаудың

теориялық негіздерін әзірлеу, кәсіби маңызды қасиеттердің өсу сипатын, спорттан кеткен адамды жетілдіру және алмастыру мүмкіндіктерін анықтау болып табылады.

Баланың спортқа қайта кіру дағдыларын анықтау үшін физикалық дамудың бастапқы деңгейін білумен қатар, оқыту тәсілдерін өзгерту қажет болады. Балаларға жүктеменің мөлшері мен ауырлығын анықтау әртүрлі білім беру әдістері мен әдістерін қолдана отырып, жаңа білім беру траекториясын іздеуді қажет етеді. Сапа мен физикалық қабілеттердің белгілі бір деңгейін дамыту үшін қолайлы уақытты жіберіп алмау керек.

Жоғары деңгейдегі спорттық дайындық-бұл көп жылдарға созылатын, көп ұйымдастырушылық жұмысты қажет ететін педагогикалық жүйе. Өз кезегінде спортшыны даярлау ең алдымен спортпен шұғылдануға қабілетті адамды сайлаудан басталады.

Спорттық шеберлікті арттыру мақсатында жаттығудың әрбір кезеңі үшін жаттығу сабақтары өткізіледі және жарыстар күнтізбесі жасалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ананьев Б.Г. Психофизиология студенческого возраста и усвоение знаний Вестник высшей школы. 1972 г.22б.
2. Анищенко В.С. Физическая культура: Учебные пособие.Москва.,1999.56б.
3. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения. Москва, 1977 г.98б.
4. Беляев В.С. Здоровье, экология, спорт. Москва.: Советский спорт, 1995.-32б.

АРНАЙЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ ТОПТАРДА СТУДЕНТТЕРГЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Д.Н. Реймов Д.Н., А. Ағыбайқызы

Дене шынықтыру және спорт, 1 курс

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан.

Біздің елімізде денсаулықты сақтау және нығайту мәселесі өте өткір және осы проблеманы шешуде дене шынықтыру - салауатты өмір салтының маңызды элементі болып табылады. Ұлт денсаулығын нығайтуға және салауатты өмір салтын қалыптастыруға бағытталған мемлекеттік саясаттың басым бағыттарына және ұлттық жобаларға сәйкес білім беру мекемелерінде дене тәрбиесі процесін жетілдіру, дене шынықтыру және спорт құралдарымен дене және психикалық денсаулықты сақтауға және нығайтуға, жеке қабілетін, денсаулық жағдайын және уәждемесін ескере отырып, жеке тұлғаның дене мәдениетін қалыптастыруға ықпал ететін жағдайлар жасау рөлі артады. Дене тәрбиесінің сауықтыру бағыты арнайы топқа жататын оқушыларға ерекше назар аудары отырып, дене шынықтырумен және спортпен айналысатын адамдарға міндетті дәрігерлік бақылауды талап етеді.

Өсіп келе жатқан ұрпақ денсаулығының нашарлау себептерінің бірі мектепке түсумен қозғалыс белсенділігі кіші мектеп оқушыларының 50% - ға (мектепке дейінгі балалармен салыстырғанда) және жоғары мектеп оқушыларының, студенттердің 75% - ға төмендейді, ал бұл гиподинамияның дамуына әкеледі. Гиподинамия өсіп келе жатқан ағзаның функционалдық мүмкіндіктерін төмендетеді. Біздің оқушылар таза ауада аз болады (норма 3-3, 5 сағат), көптеген мектептерде желдету режимі бұзылады, табиғи және жасанды жарық төмендетіледі, ыстық тамақ жоқ. Осының барлығы балалар ағзасының денсаулық жағдайында функционалдық және органикалық сипаттағы бірқатар ауытқуларға (невроздар, жүрек-қантамыр жүйесінің, тірек-қимыл аппаратының бұзылуы, аллергиялық жағдайлар, көрудің бұзылуы, зат алмасуы және т.б.) әкеледі.

Дене жаттығуларының сыртқы тыныс алудың дамуына жағымды әсері өте маңызды. Гиподинамиясы бар мектеп оқушыларына қарағанда, жүйелі түрде дене шынықтырумен айналысатын балаларда тыныс алу көлемі 20-30% - ға жоғары. Дене жаттығуларымен жүйелі жаттығулардың арқасында миокардтың қалыпты гипертрофиясы деп аталатын жүректің бұлшық ет талшықтарының тонусы мен қалыңдығының жоғарылауы есебінен жүректің бейімделген өзгерістері дамиды, бұл кардио - респираторлық жүйенің қызмет ету деңгейі мен тиімділігін арттырады. Бұдан басқа, гиподинамиядан зардап шегетін бала үшін жарақат алудың қауіптілік дәрежесі айтарлықтай артады, өйткені. олар қозғалыста өз денесін нашар біледі, кеңістікте қозғалыстардың нашар үйлестіруі бар. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, гиподинамиямен күрес, дене шынықтырумен жүйелі түрде айналысу, балаларды қажетті және арнайы қозғалыс дағдыларына мақсатты оқыту, сондай-ақ ең ерте жастан бастап тиімді дене жүктемелерін енгізу арқылы балалардың жарақаттануының алдын алу резервтерін ашатыны көрініп тұр.

Дене шынықтыру сабақтарын ұйымдастыруға саралап қарау мақсатында білім беру мекемелерінің барлық білім алушылары денсаулық жағдайына байланысты үш топқа бөлінеді: негізгі, дайындық және арнайы медициналық. Бұл топтағы сабақтар оқу бағдарламаларымен, дене жүктемесінің көлемі мен құрылымымен, сондай-ақ оқу материалын меңгеру деңгейіне қойылатын талаптармен ерекшеленеді.

Арнайы медициналық топқа (АМТ) тұрақты немесе уақытша сипаттағы денсаулық жағдайында елеулі ауытқулары бар, оқу бағдарламасында белгіленген физикалық жүктемелерді Елеулі шектеуді талап ететін оқушылар жатады (оқушылардың жалпы санынан 10-15%). Олар дене шынықтыру бойынша арнайы әзірленген бағдарламалар бойынша айналысады. Арнайы медициналық топқа жатқызылған адамдар жарыстарға қатысудан, нормативтерді тапсырудан босатылады, оларға үнемі дене жаттығуларымен айналысу қажет. "А" кіші тобына денсаулық жағдайында қайтымды сипаттағы ауытқулары бар, емдеу-сауықтыру іс-шараларынан кейін дайындық тобына ауыстырылуы мүмкін оқушылар жатады

Арнайы медициналық топқа II және III топтағы студенттерді қабылдайды; IV, V топтағы оқушылар дене шынықтыру сабақтарынан босатылады.

Жыл сайын еліміздің жоғары оқу орындарына денсаулығынан ауытқуы бар студенттердің белгілі бір пайызы түседі. Мұндай студенттердің дене тәрбиесі бойынша оқу үдерісін ұйымдастыру мен әдістемесінің өзіндік ерекшеліктері бар және үлкен назар аударуға тұрарлық. Осы контингентпен жұмыс істеу тәжірибесі дене тәрбиесі бойынша сабақтарды дұрыс ұйымдастырғанда студенттердің аурушандығы төмендегенін, олардың ақыл-ой және дене жұмысқа қабілеттілігінің артқанын көрсетеді.

Барлық оқу бөлімдерінің оқу топтары барлық оқу кезеңінде дене тәрбиесі оқытушыларына бекітіледі. Егер арнайы және дайындық оқу бөлімдерінің студенттерінде оқу сабақтары барысында денсаулық жағдайы, дене бітімі және дайындығы жақсарса, онда олар дәрігердің қорытындысы және кафедраның шешімі негізінде оқу жылы (немесе семестр) аяқталғаннан кейін келесі медициналық топқа немесе оқу бөліміне ауыстырылады. Егер аурудың немесе басқа да объективті себептердің нәтижесінде денсаулық жағдайының нашарлауы байқалса, онда студенттер оқу жылының кез келген уақытында арнайы медициналық топқа ауыстырылады. Бір оқу тобынан екіншісіне (негізгі, спорттық) студенттер оқу жылы немесе семестр аяқталғаннан кейін дене тәрбиесі кафедрасының шешімі бойынша ауыстырылуы мүмкін. Арнайы-медициналық топтарға студенттер аурудың пайда болуы кезінде жылдың кез келген уақытында ауыстырылады.

Арнайы оқу бөліміне медициналық тексеру мәліметтері бойынша арнайы медициналық топқа жатқызылған студенттер қабылданады. Осы бөлімнің оқу топтары жыныс, ауру сипаты және студенттер ағзасының функционалдық мүмкіндіктері ескеріле отырып жасақталады. Оқу тобының саны бір оқытушыға 8-ден 15 адамға дейін. Осы бөлімшедегі оқу топтары аурудың сипаты мен ауырлығын ескере отырып жинақталады.

Аурулардың барлық түрлілігі, жарақаттар мен анатомиялық кемістіктер барлық науқастарды "А", "Б", "В" шартты белгілері бар 3 үлкен топқа біріктіруге мүмкіндік береді.

"А" тобына жүрек-қан тамырлары және тыныс алу жүйелері аурулары, бүйректегі созылмалы қабыну процестері, зат алмасу аурулары және эндокриндік бездер және т. б. бар студенттер кіреді.

"Б" тобы іш қуысы мен кіші жамбас ағзаларының ауруларын біріктіреді.

"В" тобында аурулар тірек-қимыл аппаратының едәуір бұзылуымен және қозғалыс қызметінің төмендеуімен байланысты. "В" тобы-ең көп.

Дайындық медициналық тобының студенттері негізгі медициналық топтың студенттерінен бөлек айналысады. Арнайы оқу бөлімшесіндегі дене тәрбиесі бойынша оқу процесі негізінен:

- денсаулықты нығайту;
- ағзаны шынықтыру;
- дене жұмысқа қабілеттілігінің деңгейін арттыру;
- дене дамуында функционалдық ауытқуларды жою мүмкіндігі;
- ауырған аурулардан кейін қалдық құбылыстарды жою;
- студенттерге қажетті және рұқсат етілген кәсіби-қолданбалы Дағдылар мен дағдыларды меңгеру.

Осы бөлімге қабылданған студенттер үшін сабақтар міндетті болып табылады және ЖОО-да оқудың барлық кезеңі ішінде аптасына 4 сағат көлемінде өткізіледі.

Бұл бөлімнің курс бағдарламасы барлық оқу бөлімдері үшін міндетті теорияны, практикалық бағдарламалық материалды, кәсіби-қолданбалы дене дайындығын, сондай-ақ денсаулық және дене дамуында ауытқуларды жоюға арналған арнайы құралдарды қамтиды. Теориялық сабақтарда дәрігерлік бақылау, өзін-өзі бақылау және дене тәрбиесінің әдістемесі мәселелеріне ерекше көңіл бөлінеді.

Практикалық сабақтар ЕДШ топтық сабағы түрінде өткізіледі. Жалпы және кәсіби-қолданбалы дене дайындығы студенттердің функционалдық мүмкіндіктерін ескере отырып жүргізіледі. Бұл дайындықтағы ең бастысы-қолданбалы жаттығулар техникасын меңгеру, ағзалар мен жүйелердің функционалдық жетіспеушілігін жою, ағзаның жұмысқа қабілеттілігін арттыру. Бұл бөлімнің оқу сабақтарында жүйелілік, қол жетімділік және дараландыру принциптерін іске асыру, жүктемені қатаң мөлшерлеу және оны біртіндеп арттыру үлкен маңызға ие. Арнайы бөлімшедегі сабақтардың сауықтыру-қалпына келтіру бағытталғанына қарамастан, олар тек емдеу мақсаттарына жетпеуі тиіс. Оқытушылар осы бөлімнің студенттері жан-жақты және арнайы дене даярлығын алуға, өзінің физикалық дамуын жақсартуға және нәтижесінде дайындық оқу бөліміне көшіруге ұмтылуға тиіс.

Жүктеменің көлемі мен қарқындылығы, демалыс аралықтары әрбір тапсырмада жүрек жиырылуының жиілігі рұқсат етілген максимумға жететіндей етіп таңдалады. Демалғаннан кейін (1-2 мин.) жүрек жиырылуының жиілігі 1 мин. 120-140 ес. аспауы тиіс. Арнайы медициналық топ студенттерінің күш тәрбиесінің негізгі әдістері қайта күш салу әдісі және динамикалық күш салу әдісі болып табылады. Статикалық күш салу әдісін қолдануға болмайды. Миопиясы және гипертониялық ауруы бар студенттердің күш-қуатын тәрбиелеуді біртіндеп бастау керек, олар шыдамдылық, икемділік, ептілік және жылдамдық сияқты қасиеттер айтарлықтай дәрежеде дамиды. Орын мен екпеден секіру жаттығулары, доп лақтыру, медицинамен жаттығулар, жалпы дамытатын ойын жаттығулары, тартылу, сығу (қарсы көрсетілімдерді ескере отырып) қолданылады. Денсаулық жағдайында ауытқулары бар студенттерге күш тәрбиелеу кезінде күш көлемін, қозғалыс көлемі мен қарқынын, демалыс ұзақтығын таңдауда қатаң, сараланған тәсіл қажет.

Қорытынды жасай отырып, оқушының үйлесімді дамуына қажетті жағдай дене тәрбиесін дұрыс ұйымдастыру, яғни дене шынықтыру сабағын дұрыс ұйымдастыру болып табылады. Оның дұрыс жүргізілуіне көбінесе дене тәрбиесі міндеттерін шешу

байланысты. Арнайы медициналық топқа жататын балалар мен жасөспірімдердің дене тәрбиесін ұйымдастыру ерекше назар аударуды талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Баранов В.М., Попов Н.Д., Чабан И.П. Физические упражнения на тренажёрах.// Методические рекомендации. — Одесса.- 1983, № 1. — 34 с.
2. Бацявичене Н.М. Влияние занятий по физической культуре на студентов со слабой физической подготовленностью.// в кн. Методика физического воспитания в ВУЗе. — Вильнюс — 1980. — 5с
3. Шукшунов В.Е. . Тренажерные системы/ М.: Машиностроение, 2001. с. 150
4. Борисова Н. Ю., Галкина Т. Н., Якимова Я. Е. Особенности занятий физической культурой со студентами специальной медицинской группы // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы VIII Междунар. науч. конф. Самара, 2016. — С. 248-251.

Ғылыми жетекші: магистр Ж.Т. Сатыбалдина

GAME TECHNOLOGIES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Asylbekkyzy D., Bazlina A., Omarova G.
K. Zhubanov Aktobe Regional University

Learning a foreign language is now becoming an integral component of language training in the education system. Education, like any other sphere of human activity, is subject undergoes serious changes.

The teacher's pedagogical skill, professionalism, experience, competence and creative approach to educational activities can make the cognitive process interesting, exciting and quite effective. The ability to convince the student of the necessity to work hard and work intensively; the establishment of good, disposing to communicate in a foreign language, can stimulate students to learn an international language of communication.

Motive is an inducement to action related to the satisfaction of the subject's needs, and motivation is an inducement that activates the subject's activity and determines its orientation. It is the teacher who is the main link in the chain of formation of sustainable motivation to learn English. The teacher should take a leading, but not dominant position, to play the role of not only an organizer, but also a co-participant of such a learning process, which is built as a dialogue of the student with the reality he/she learns, with other people, as an enrichment of their personal experience. It is also important to formulate clear attitudes in learning a foreign language: why this or that type of activity is performed at the lesson; to explain the difficulties of the learning process. It is also necessary to convince the learner of the significance and undeniable value of foreign language skills in further professional activity [2, p.705].

The well-known methodologist E. I. Passov notes the following features in game activity as a means of learning:

- motivation;
- absence of coercion;
- individualized personal activity;
- learning with passion [4].

Games contribute to the fulfilment of a number of important methodological tasks, among which should be noted:

- creation of psychological readiness of learners for speech communication;

- ensuring the natural necessity of repeated repetition of language material by the learners;
- training students in choosing the right speech variant.

Among the main purposes of using games in foreign language classes are the following:

1. Formation of skills
2. Development of speech skills
3. Development of necessary abilities and mental functions
4. Language cognition (language as a means of communication)
5. Memorisation of speech material.

Playing activities influence the development of students' attention, memory, thinking, imagination and other cognitive processes. In the methodological literature there is quite a large number of classifications of game activities according to one or another classification criterion. For example, the researcher of this issue A. A. Derkach says that each of the games in a foreign language is characterized by certain learning goals and objectives, form of conducting, duration of conducting; method of organization; degree of complexity and number of participants.

According to the number of students involved in the game form of activity, games can be divided into individual, paired, group, frontal.

By the degree of complexity of the plot games can be differentiated into simple, complex, monosituational and polysituational.

According to the way of organizing games there are computer games, written games, games on blackboards and others.

According to the time allotted for conducting games, they can be divided into long and short games.

Language games are divided into:

- phonetic,
- lexical,
- grammatical,
- stylistic.

Phonetic games are designed to ensure the establishment or correction of pronunciation, training the pronunciation of sounds in individual words, phrases, sentences, working out the correct intonation in sentences and texts. The success of the use of phonetic games in the classroom is conditioned by the regularity of their application, especially at the initial stage of training, as an element of the introductory-corrective course at school, because sometimes students who have an insufficiently high level of proficiency in a foreign language, the difficulty in the pronunciation of some sounds and intonations in English can play a role in the formation of a language barrier.

The teacher's use of the principle "from simple to complex" in teaching a foreign language (from individual words and sentences to rhymes, cursive phrases, poems and songs), allows students to acquire a certain experience in games of this type and use it later in the classroom.

So, Language games, helping to master various aspects of language (phonetics, lexicon, grammar, syntax, stylistics), are divided into phonetic, lexical, grammatical, syntactic, stylistic, respectively. Each type of speech activity corresponds to a certain type of educational game aimed at teaching listening, teaching monologic and dialogic speech, learning to read and learning to write. According to the form of conducting there are object games, mobile games with a verbal component, plot or situational, role-playing, competition games, intellectual games (rebuses, crosswords, brainteasers, charades, quizzes, etc.), interaction games (communicative, interactive) [1, p. 22].

References

1. Konyshva A.V. The game method in teaching a foreign language. — St. Petersburg: KARO, Mn.: Publishing house "Four Quarters", 2008.
2. Tumakova N. A., Tkachenko Yu. A. On the role of motivation in teaching a foreign language at a university // Young Scientist. - 2015. — No. 6. — pp. 705-707.

3. Sigov, K.B. A man outside the game and a man playing. Introduction to the philosophy of the game / K.B. Sigov // Philosophical and sociological thought. - 1990. – No. 4. – pp. 31-47. – No.10. – pp. 46-62.
4. Fink, E. The main phenomena of human existence / E. Fink // The problem of man in Western philosophy. – M.: Nauka, 1988. –pp. 357-403.
5. Levada, Yu.A. Game structures in social action systems / Yu.A. Levada // System studies. – M., 1984. – pp. 269-281.

МАЗМУНЫ

Амантурлиев Б.С. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ПОВЕДЕНИЕМ ПЕРСОНАЛА В ОРГАНИЗАЦИЯХ	4
Г. А. Бухаева КӘСІБИ-ҚОЛДАНБАЛЫ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	7
Бухаева Г. А. ФИЗИЧЕСКОЕ САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ВОЛЬНОЙ БОРЬБЕ	10
О.Ж. Жарасханова, А. М. Батырова, Ш. О. Оразбай, Байғали М. Е. МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДАҒЫ РЕВОЛЮЦИЯ: АВТОМАТТАНДЫРУ МЕН ЧАТ БОТТАРДЫҢ РӨЛІ	13
Жолмурзаева А. СУИЦИДАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПОДРОСТКОВОЙ СРЕДЫ	15
К.Ш. Кинадинов СПОРТШЫЛАРДЫ ЖАТТАҚТЫРУДЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ	16
К.Ш. Кинадинов ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	20
К.Ш. Кинадинов ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ	22
К.Ш. Кинадинов МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ДЕНЕ МӘДЕНИТІНЕН БІЛІМ БЕРУДІҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	26
Нуратинов А.С. БИЗНЕС-ПРОЦЕСС КАК ОСНОВА ПРОЦЕССНОГО ПОДХОДА	28
Mambetova Sh THE ROLE OF THE SYMBOL AS A MEANING-FORMING ELEMENT IN A LITERARY TEXT	31
Aitkalieva Sh., Amangeldikyzy A., Kazbekova B., Nurikulova G. Tokaeva T. CORRELATION OF CONCEPTS OF LINGUISTIC STRATEGIES AND TACTICS	34
Seilkhan K, Tasbolat A, Yerlanova Zh. FORMATION OF A VALUE-BASED EDUCATIONAL SYSTEM OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING	37
А.М. Оразбаев ЕСЕТ БАТЫР КЕШЕНІНІҢ ТАРИХЫНДАҒЫ МҰХТАР АРЫННЫҢ РӨЛІ	39
А.Е. Тажигалиев СПОРТШЫ ЖАСТАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	41
Д.Н. Реймов Д.Н., А. Ағыбайқызы АРНАЙЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ ТОПТАРДА СТУДЕНТТЕРГЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	44
Asylbekkyzy D., Bazlina A., Omarova G. GAME TECHNOLOGIES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE	47